

ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ

Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας
Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής

**Κοινωνικές και Οικονομικές επιπτώσεις της Τουριστικής ανάπτυξης
Η περίπτωση της Ικαρίας**

Βασιλική Νιουνιούσκου ΑΜ: 14455

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Κουτσογιάννη Ευαγγελία

Πειραιάς 2017

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο / Η κάτωθι υπογεγραμμένος / η ... Νιουνιούδα Βασιλική ... του Γαυρίου ..., του φοιτητής του Τμήματος... Λογισμικής & Χρηματοοικονομικής του Α.Ε.Ι. Πειραιά Τ.Τ., πριν αναλάβω την εκπόνηση της Πτυχιακής Εργασίας μου, δηλώνω ότι ενημερώθηκα για τα παρακάτω :

«Η Πτυχιακή Εργασία (Π.Ε) αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο του συγγραφέα, όσο και του Ιδρύματος και θα πρέπει να έχει μοναδικό χαρακτήρα και πρωτότυπο περιεχόμενο.

Απαγορεύεται αυστηρά οποιοδήποτε κομμάτι κειμένου της να εμφανίζεται αυτούσιο ή μεταφρασμένο από κάποια άλλη δημοσιευμένη πηγή. Κάθε τέτοια πράξη αποτελεί προϊόν λογοκλοπής και εγείρει θέμα Ηθικής Τάξης για τα πνευματικά δικαιώματα του άλλου συγγραφέα. Αποκλειστικός υπεύθυνος είναι ο συγγραφέας της Π.Ε, ο οποίος φέρει και την ευθύνη των συνεπειών, ποινικών και άλλων, αυτής της πράξης.

Πέραν των όποιων ποινικών ευθυνών του συγγραφέα, σε περίπτωση που το Ίδρυμα του έχει απονείμει Πτυχίο, αυτό ανακαλείται με απόφαση της Συνέλευσης του Τμήματος. Η Συνέλευση του Τμήματος με νέα απόφασή της, μετά από αίτηση του ενδιαφερομένου, του αναθέτει εκ νέου την εκπόνηση Π.Ε με άλλο θέμα και διαφορετικό επιβλέποντα καθηγητή. Η εκπόνηση της εν λόγω Π.Ε πρέπει να ολοκληρωθεί εντός τουλάχιστον ενός ημερολογιακού δμήνου από την ημερομηνία ανάθεσής της. Κατά τα λοιπά εφαρμόζονται τα προβλεπόμενα στο άρθρου 18, παρ. 5 του ισχύοντος Εσωτερικού Κανονισμού.»

|| Ο Δηλώνουσα

Νιουνιούδα Βασιλική

Ημερομηνία

1/11/2017

Περίληψη

Ο τουρισμός είναι ένα φαινόμενο που επηρεάζει σημαντικά την οικονομία ενός τόπου, το περιβάλλον και την τοπική κοινωνία. Η χώρα μας είναι ένας πολύ διαδεδομένος προορισμός και ο τουρισμός ένας από τους βασικούς πυλώνες της οικονομίας. Η Ικαρία ως νησιωτική περιοχή δέχεται τα τελευταία χρόνια αυξημένες ροές επισκεπτών με αποτέλεσμα η δραστηριότητα αυτή να επηρεάζει πολλές πτυχές της ζωής των ντόπιων. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθεί η εξέλιξη του τουρισμού στην Ικαρία. Εξετάζονται οι παράγοντες (κοινωνικοί, οικονομικοί, κ.α.) οι οποίοι διαμόρφωσαν το τουριστικό προϊόν στην σημερινή του μορφή. Λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία που προκύπτουν, γίνεται προσπάθεια να αποτιμηθούν οι επιπτώσεις του τουρισμού στο νησί (στο περιβάλλον, στην κοινωνία, την οικονομία). Λαμβάνοντας υπόψη την περίπτωση της Ικαρίας προκύπτει πως η τουριστική δραστηριότητα μπορεί να αποτελέσει σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης για τον τόπο. Σε αυτό σημαντικό ρόλο παίζει το γεγονός ότι η τουριστική δραστηριότητα δεν είναι η κύρια πηγή εσόδων για τους ντόπιους, καθώς και οι ιδιαίτεροι κοινωνικοί δεσμοί των ντόπιων που είναι αρκετά ισχυροί ώστε να αντιστέκονται στην αλλίωση των ηθών και εθίμων τους. Τέλος τα όποια μειονεκτήματα έχουν προκύψει από τον τουρισμό, σε μεγάλο βαθμό οφείλονται σε κακή διαχείριση από την πλευρά κράτους και όχι στην συμπεριφορά ντόπιων και τουριστών.

Πίνακας περιεχομένων

1. Εισαγωγή.....	6
1.1 Βασικές έννοιες του Τουρισμού.....	6
1.2 Ιστορική αναδρομή του τουρισμού.....	11
2. Χαρακτηριστικά του τουρισμού.....	13
2.1 Διακρίσεις του Τουρισμού.....	13
2.2 Τουριστική ζήτηση.....	14
2.3 Επιπτώσεις του τουρισμού.....	15
3. Το τουριστικό προϊόν.....	20
3.1 Χαρακτηριστικά τουριστικού προϊόντος.....	20
3.2 Η τουριστική προσφορά.....	22
3.3. Η πρωτογενής προσφορά.....	22
3.4 Η δευτερογενής ή απορρέουσα προσφορά.....	23
4. Η Ελληνική Τουριστική αγορά.....	25
4.1 Ιστορική εξέλιξη του τουρισμού στην Ελλάδα.....	26
4.2 Χαρακτηριστικά του ελληνικού τουρισμού.....	26
4.3 Πλεονεκτήματα του τουρισμού της χώρας μας.....	27
4.4 Μειονεκτήματα του τουρισμού της χώρας μας.....	28
4.5 Η σημασία του τουρισμού στην Ελλάδα.....	28
4.6 Η εξέλιξη των τουριστικών εισπράξεων απο συνάλλαγμα.....	31
4.7 Τουρισμός και απασχόληση στην Ελλάδα.....	32
5. Ο τουρισμός στην Ικαρία.....	33
5.1 Χαρακτηριστικά του τουριστικού προϊόντος.....	33
5.2 Η εξέλιξη του τουρισμού στην Ικαρία.....	35
6. Οι επιπτώσεις του Τουρισμού στην Ικαρία.....	41
6.1 Οικονομικές επιπτώσεις.....	41
6.1.1 Θετικές οικονομικές επιπτώσεις.....	41
6.1.2 Αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις.....	42
6.2 Περιβαλλοντικές επιπτώσεις.....	43
6.2.1 Θετικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις.....	43
6.2.2 Αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις.....	44
6.3 Κοινωνικές επιπτώσεις.....	45
6.3.1 Θετικές κοινωνικές επιπτώσεις.....	45
6.3.2 Αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις.....	46

7. Συμπεράσματα.....	46
Βιβλιογραφία.....	48

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια η ανάπτυξη του τουρισμού στην Ικαρία είναι διαρκώς αυξανόμενη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αναρωτιούνται όλο και πιο συχνά οι ντόπιοι για το αν η δραστηριότητα αυτή τελικά ευνοεί τον τόπο τους ή τον επιβαρύνει. Ο λόγος που το συγκεκριμένο θέμα επιλέχθηκε είναι για να απαντηθεί το ερώτημα και να καταγραφεί η απάντηση. Το ζητούμενο είναι τα συμπεράσματα της εργασίας αυτής να αποτελέσουν μια αφετηρία για περαιτέρω ανάλυση μεταξύ των ντόπιων. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθεί η εξέλιξη του τουρισμού στην Ικαρία. Να εξεταστούν οι παράγοντες (κοινωνικοί, οικονομικοί, κ.α.) οι οποίοι διαμόρφωσαν το τουριστικό προϊόν στην σημερινή του μορφή. Λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία που θα προκύψουν, γίνεται προσπάθεια να αποτιμηθούν οι επιπτώσεις του τουρισμού στο νησί (στο περιβάλλον, στην κοινωνία, την οικονομία).

Στην παρούσα εργασία δόθηκε μια περιγραφή του τουρισμού και περιγράφηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά του. Έγινε μια ιστορική αναδρομή ως προς την γέννηση και την εξέλιξη του φαινομένου. Περιγράφηκαν οι παράγοντες (οικονομικοί, ψυχολογικοί, κ.α.) που επηρεάζουν τον τουρισμό ως δραστηριότητα. Στη συνέχεια και εφόσον έχει γίνει στον αναγνώστη περιγραφή των βασικών εννοιών που σχετίζονται με τον τουρισμό, αναλύεται η Ελληνική τουριστική αγορά, με σκοπό να γίνει κατανοητό το ευρύτερο περιβάλλον μέσα στο οποίο εξελίσσεται η τουριστική δραστηριότητα στο νησί της Ικαρίας (από το γενικό στο ειδικό). Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια να δοθεί στον αναγνώστη μια εικόνα για την κατάσταση του τουρισμού στην Ικαρία, τα χαρακτηριστικά του και ποιοι παράγοντες συντέλεσαν ώστε να διαμορφωθεί στην παρούσα κατάσταση. Έπειτα, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, αναλύονται οι επιπτώσεις του τουρισμού στο νησί. Τέλος παρατίθενται τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την εκπόνηση της εργασίας.

1.1 Βασικές έννοιες του Τουρισμού

Ο τουρισμός μπορεί να οριστεί ως ένα αυτοδύναμο φαινόμενο, με δύο συνιστώσες: την κατανάλωση και τον ελεύθερο χρόνο. Αναπτύχθηκε απότομα σε παγκόσμιο επίπεδο και σήμερα θεωρείται ως ένα κοινότυπο και αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής (Βαρβαρέσος, 1998).

Ο τουρισμός δεν αποτυπώνεται σε ένα μεμονωμένο κλάδο, καθώς συνδέεται με ένα ευρύ φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που καταναλώνονται από τους επισκέπτες μιας περιοχής. Προκειμένου επομένως, να αναλυθεί η επίδραση του στην οικονομία είναι αναγκαίος ο προσδιορισμός των οικονομικών δραστηριοτήτων (κλάδων) που συμμετέχουν στην παραγωγή-διάθεση αγαθών και υπηρεσιών που συνθέτουν την τουριστική δαπάνη (κατανάλωση).

Ως τουριστική δαπάνη ορίζεται το ποσό που καταβάλλεται για την απόκτηση καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών για ίδια χρήση ή προς τρίτους τόσο για την πραγματοποίηση ενός ταξιδιού όσο και κατά τη διάρκειά του. Περιλαμβάνει τις δαπάνες των επισκεπτών, όπως επίσης και τα έξοδα που καταβάλλονται από άλλα άτομα για λογαριασμό εκείνων. Κυριότερες κατηγορίες τουριστικής δαπάνης αποτελούν:

- η εισερχόμενη τουριστική δαπάνη, δηλαδή η δαπάνη από αλλοδαπούς επισκέπτες οι οποίοι ταξιδεύουν σε μια χώρα αναφοράς
- η εγχώρια τουριστική δαπάνη η οποία περιλαμβάνει την κατανάλωση των ημεδαπών επισκεπτών στη χώρα αναφοράς και
- η εξερχόμενη τουριστική δαπάνη που σχετίζεται με τα ταξίδια ημεδαπών σε χώρες άλλες από εκείνη της μόνιμης διαμονής τους.

Για την εκτίμηση της επίδρασης του τουρισμού στην ελληνική οικονομία λαμβάνονται υπόψη η εισερχόμενη και η εγχώρια τουριστική δαπάνη, το άθροισμα των οποίων αποτελεί την εσωτερική τουριστική δαπάνη (internal tourism consumption). Η κατανάλωση του εξερχόμενου τουρισμού αποτελεί αξία που διοχετεύεται σε περιοχές μη μόνιμης εγκατάστασής τους και για το λόγο αυτό δεν συνυπολογίζεται στην εκτίμηση της επίδρασης του τουρισμού στην εγχώρια οικονομία (IOBE, 2012).

Η σύνδεση ενός προϊόντος με τον τουρισμό καθορίζεται από την ιδιότητα του καταναλωτή ως επισκέπτη σε έναν προορισμό. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιείται ο όρος «τουριστικό χαρακτηριστικό προϊόν» για να περιγράψει αγαθά και υπηρεσίες η ζήτηση των οποίων θα ήταν πολύ μικρή σε μια οικονομία όπου ο τουρισμός δεν θα είχε αναπτυχθεί. Επομένως, οι κατηγορίες προϊόντων που χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση της τουριστικής δαπάνης συνδέονται με τις ανάγκες ενός επισκέπτη σε μια

περιοχή που δεν αποτελεί τον τόπο μόνιμης κατοικίας του και διακρίνονται στα καταλύματα, στην διατροφή (φαγητό και ποτά), στις μεταφορές, στις υπηρεσίες των ταξιδιωτικών πρακτορείων, στις ψυχαγωγικές-πολιτιστικές δραστηριότητες και στις αγορές αναμνηστικών, αλλά και προϊόντων καθημερινής χρήσης (IOBE, 2012).

Ο τουρισμός είναι ένας ευρέως διαδεδομένος τρόπος ψυχαγωγίας, ειδικά στον Δυτικό Κόσμο, ενώ παράλληλα αποτελεί μια πολύ μεγάλη βιομηχανία και σημαντικότερη πηγή εσόδων για τις τουριστικές χώρες μεταξύ των οποίων και η χώρα μας. (Tourism highlights, 2016).

Πολλές είναι οι προσπάθειες που έχουν γίνει για να δοθεί ένας επακριβής ορισμός του Τουρισμού. Από τα κύρια χαρακτηριστικά του, πέντε μπορούν να εξακριβωθούν εννοιολογικά και συγκεκριμένα τα εξής (Tourism highlights, 2016):

- Ο τουρισμός είναι αποτέλεσμα μεμονωμένης ή ομαδικής μετακίνησης ανθρώπων σε διάφορους τουριστικούς προορισμούς και η διαμονή τους σε αυτούς επί τουλάχιστον ένα 24ωρο με σκοπό την ικανοποίηση των ψυχαγωγικών τους αναγκών.
- Οι διάφορες μορφές του τουρισμού περιλαμβάνουν απαραίτητα δύο βασικά στοιχεία: Το ταξίδι στον τουριστικό προορισμό και τη διαμονή σε αυτόν, συμπεριλαμβανομένου της διατροφής.
- Το ταξίδι και η διαμονή λαμβάνουν χώρα εκτός του τόπου της μόνιμης διαμονής των ανθρώπων που αποφασίζουν να μετακινηθούν για τουριστικούς λόγους.
- Η μετακίνηση ανθρώπων σε διάφορους τουριστικούς προορισμούς είναι προσωρινού και βραχυχρόνιου χαρακτήρα, που σημαίνει ότι πρόθεσή τους είναι να επιστρέψουν στον τόπο της μόνιμης κατοικίας τους μέσα σε λίγες, μέρες, βδομάδες ή μήνες.
- Οι άνθρωποι επισκέπτονται τουριστικούς προορισμούς για τουριστικούς λόγους, δηλαδή για λόγους άλλους από εκείνους της μόνιμης διαμονής τους ή της επαγγελματικής απασχόλησής τους.

Το 1941 οι καθηγητές Hunziker και Krapf του Πανεπιστημίου της Βέρνης υποστήριξαν την άποψη πως ο τουρισμός πρέπει να οριστεί σαν το σύνολο των φαινομένων και σχέσεων που προκύπτουν από την πραγματοποίηση ενός ταξιδιού σε έναν προορισμό και τη διαμονή σε αυτόν μη μόνιμων κατοίκων του.

Το 1937 η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων της Κοινωνίας των Εθνών σύστησε στις χώρες-μέλη της να υιοθετήσουν έναν ορισμό που χαρακτήριζε τον τουρίστα σαν ένα άτομο που ταξιδεύει για ένα χρονικό διάστημα 24 ωρών ή περισσότερο σε μια χώρα διαφορετική από εκείνη που διαμένει μόνιμα.

Δυόμιση δεκαετίες αργότερα, το 1963 η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για Διεθνή Ταξίδια και Τουρισμό, που πραγματοποιήθηκε στη Ρώμη συμφώνησε ο όρος επισκέπτης να περιγράφει κάθε άτομο που επισκέπτεται μία χώρα διαφορετική από εκείνη που διαμένει μόνιμα, για οποιοδήποτε λόγο εκτός από εκείνο της άσκησης ενός επαγγέλματος για το οποίο να αμοίβεται με χρηματικούς πόρους της χώρας την οποία επισκέπτεται. Ο ορισμός αυτός καλύπτει δύο κατηγορίες επισκεπτών:

- Τους τουρίστες: άτομα που επισκέπτονται μια χώρα και διαμένουν σε αυτήν τουλάχιστον επί ένα 24ωρο, και των οποίων οι λόγοι επίσκεψης είναι τις περισσότερες φορές διακοπές, επαγγελματικοί, υγείας, σπουδές, συμμετοχή σε αποστολή ή σύσκεψη ή συνέδριο, επίσκεψη φίλων ή συγγενών, θρησκευτικοί και άθληση.
- Τους εκδρομείς: άτομα που επισκέπτονται μια χώρα και διαμένουν σε αυτή λιγότερο από ένα 24ωρο. Σε αυτούς περιλαμβάνονται οι επιβάτες κρουαζιερόπλοιων, οι επισκέπτες που έρχονται και φεύγουν την ίδια μέρα χωρίς να διανυκτερεύσουν, καθώς επίσης και τα πληρώματα πλοίων, αεροπλάνων κλπ.

Τις τελευταίες δεκαετίες ο τουρισμός έχει αποτελέσει έναν από τους σημαντικότερους μοχλούς ανάπτυξης για την οικονομία πολλών περιοχών. Συνοπτικά, οι κυριότερες επιπτώσεις του τουρισμού στην οικονομία μιας περιοχής συμπεριλαμβάνουν τη συνεισφορά εσόδων για το κράτος μέσω της φορολογίας, τη δημιουργία θέσεων εργασίας και εσόδων για τους ντόπιους κατοίκους και την περιφερειακή κατανομή της ανάπτυξης και της τουριστικής κατανάλωσης, (Τσάρτας Π., 1996)

Η διασύνδεση του τουριστικού τομέα με τους λοιπούς κλάδους της οικονομίας είναι μεγαλύτερη στον εναλλακτικό τουρισμό και παράλληλα η διαρροή χρημάτων έξω από την τοπική οικονομία για αγορές προμηθειών, την εξάρτηση από ξένους

οργανωτές ταξιδιών και για επενδύσεις από ξένους επενδυτές είναι μειωμένη. Επιπλέον ο σωστά σχεδιασμένος τουρισμός έχει περιορισμένες αρνητικές επιπτώσεις στα οικοσυστήματα και στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική, ενώ οι οικονομικές εισροές από τους εισερχόμενους τουρίστες μπορούν να διοχετευθούν για την προστασία του περιβάλλοντος, καθώς και για την κάλυψη τοπικών αναπτυξιακών αναγκών.

Η ανάπτυξη του τουρισμού έχει σημαντικές θετικές και αρνητικές επιπτώσεις. Η σημασία του τουρισμού και ιδιαίτερα η οικονομική σημασία του είναι εμφανής από την πραγματοποίηση μεγάλων έργων τουριστικής υποδομής (μαρίνες, λιμάνια, βελτίωση οδικού δικτύου στα νησιά κλπ), από τους κρατικούς φορείς(δήμους περιφέρειες κλπ) από τη δημιουργία υπουργείων τουρισμού και από τον πολλαπλασιασμό των τουριστικών επιχειρήσεων.

Η ανάπτυξη του τουρισμού συμβάλει στην δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης, στην τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας της περιφέρειας, στην πραγματοποίηση μεγάλων επενδύσεων σε έργα τουριστικής υποδομής, στην αντιμετώπιση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών και στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος.

Πιο συγκεκριμένα ο τουρισμός επηρεάζει σημαντικά:

- Την κατανάλωση. Δημιουργείται ζήτηση για τουριστικά προϊόντα και υπηρεσίες, που αποτελεί μέρος της συνολικής κατανάλωσης στη χώρα.
 - Την παραγωγή. Η προσφορά τουριστικών προϊόντων είναι χωρίς αμφιβολία επικερδής αυτά να έχουν παραχθεί στη χώρα που τα προσφέρει.
 - Την απασχόληση. Η παραγωγή τουριστικών προϊόντων ενισχύει άμεσα την απασχόληση. Η τόνωση της κατανάλωσης ενισχύει και αυτή με τη σειρά της την παραγωγή προϊόντων, άρα και την απασχόληση.

Λαμβάνοντας υπόψη την περίπτωση της Ικαρίας, πρέπει να σημειώσουμε ότι αν και δεν υπήρξε κατά το παρελθόν τουριστικό νησί, τα τελευταία χρόνια η άνθιση του κλάδου γνωρίζει μεγάλη άνοδο. Ο επισκέπτης μπορεί να βρει πλέον πολλά

τουριστικά αγαθά όπως θαλάσσια σπορ, νυχτερινή ζωή, καταστήματα και ενοικιάσεις αυτοκινήτων. Οι κάτοικοι του νησιού ζουν από την αλιεία και τη γεωργία, πολλοί εργάζονται ως ναυτικοί και το ποσοστό όσων ασχολούνται με τον τουρισμό συνεχώς αυξάνεται.

1.2 Ιστορική αναδρομή του τουρισμού

Ο τουρισμός μπορεί να οριστεί ως ένα αυτοδύναμο φαινόμενο, με δύο συνιστώσες: την κατανάλωση και τον ελεύθερο χρόνο. Αναπτύχθηκε απότομα σε παγκόσμιο επίπεδο και σήμερα θεωρείται ως ένα κοινότυπο και αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής (Βαρβαρέσος, 1998).

Επί πολλές δεκαετίες δόθηκαν διάφοροι ορισμοί για τον «τουρισμό» από ειδικούς επί του θέματος αυτού. Ο πρώτος ορισμός δόθηκε το 1942 από τους Hunziger και Krapf και ήταν ο ακόλουθος : «Τουρισμός είναι το σύνολο των σχέσεων και φαινομένων που προκύπτουν από το ταξίδι προς έναν τόπο και την παραμονή ξένων στον τόπο αυτό, εφόσον η παραμονή δεν έχει τον χαρακτήρα της μόνιμης εγκατάστασης και συνεπώς δεν ασκείται κάποια δραστηριότητα για την εξασφάλιση εισοδήματος» (Κούτουλας, 2001).

Ο τουρισμός είναι μία πολύ σημαντική οικονομική δραστηριότητα και οι βάσεις της σύγχρονης μορφής του βρίσκονται στον 18^ο και κυρίως στον 19^ο αιώνα. Η λέξη τουρισμός έκανε την εμφάνισή της τον 19^ο αιώνα και προέρχεται από την αγγλική και γαλλική λέξη tour. Είναι όμως μια έννοια που πηγάζει από την αρχαιότητα. Οι πρώτοι ταξιδιώτες ήταν επιστήμονες και έμποροι που συνέδεαν το ταξίδι με το επάγγελμά τους (Τσαρτας, 1996). Η εισαγωγή του χρήματος στις ανταλλαγές από τους Σουμέριους καθώς και της σφηνοειδούς γραφής και της ρόδας, τους δίνει τον τίτλο των ιδρυτών του τουρισμού. Η βελτίωση των μεταφορικών μέσων, η χάραξη μεγαλύτερων δρόμων και η ανάπτυξη των θαλάσσιων μεταφορών δίνουν μεγάλη ώθηση στη πραγματοποίηση ταξιδιών.

Ο τουρισμός πάντοτε σχετιζόταν με τον ελεύθερο χρόνο και τις δραστηριότητες που μπορούσαν να επιτελεστούν εντός αυτού. Η εξάπλωση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας συντέλεσε στην βελτίωση του οδικού δικτύου, στην ασφάλεια στις μεταφορές και στην εξειδίκευση των τουριστικών ταξιδιών. Πολλές περιοχές (Ελλάδα, Αίγυπτος

κλπ.) γίνονται πόλος έλξης τουριστών τόσο για θρησκευτικούς όσο και για πολιτιστικούς λόγους (Τσάρτας, 1996). Τον Μεσαίωνα οι περισσότερες μετακινήσεις πραγματοποιούνταν για θρησκευτικές εκδηλώσεις, γιορτές και ιαματικές θεραπείες.

Την περίοδο της Αναγέννησης οι ανάγκες των ταξιδιωτών άλλαξαν και οι γόνοι των αριστοκρατικών οικογενειών ενθαρρύνονται να ταξιδέψουν στην Ευρώπη με σκοπό τις σπουδές. Παράλληλα με την ανάπτυξη των οργανωμένων ταξιδιών στην Ευρώπη, άρχισαν οι μεγάλες εξερευνήσεις στην Αμερική, Αφρική, Ασία, Αυστραλία και Ωκεανία. Οι λαοί της Ευρώπης διαπιστώνουν μετά την ανακάλυψη των νέων χωρών πως ο ορίζοντας των ταξιδιών τους διευρύνεται.

Ο 19^{ος} αιώνας είναι ο αιώνας όπου υπήρξε μια τεράστια ανάπτυξη του τουρισμού που οδήγησε στην μελλοντική μαζικοποίησή του. Δύο τεχνολογικές αλλαγές στις αρχές του 19ου αιώνα διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του ταξιδιού: η εμφάνιση του σιδηρόδρομου και η ναυπήγηση του ατμόπλοιου. Καθώς, όμως, ο τουρισμός αναπτυσσόταν εμφανίστηκε η ανάγκη για οργάνωση της μετακίνησης και όλων εκείνων των στοιχείων που απαρτίζουν το ταξίδι. Έτσι, έκαναν την εμφάνισή τους εταιρίες που αναλάμβαναν την οργάνωση του ομαδικού ταξιδιού, βάζοντας τα θεμέλια του *tour operating* και των γραφείων ταξιδιών. Το πρώτο τουριστικό πρακτορείο δημιουργήθηκε από τον Τόμας Κουκ το 1841 στην Αγγλία.

Ο 20ος αιώνας αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου αιώνα στον τουριστικό τομέα. Ο οργανωμένος μαζικός τουρισμός ανθίζει και η Ευρώπη γίνεται ο δημοφιλέστερος τουριστικός προορισμός για τους Αμερικανούς. Η μαζική παραγωγή του αυτοκινήτου οδηγεί στη δημιουργία νέου οδικού δικτύου και στην μεγάλη ανάπτυξη του εσωτερικού τουρισμού. Η χρησιμοποίηση του αεροπλάνου είναι η βάση στην οποία στηρίχθηκε η μαζικοποίηση του διεθνούς τουρισμού στην μεταπολεμική περίοδο. Τα αναπτυγμένα κράτη προωθούν τον τουρισμό ως οικονομική δραστηριότητα με θετικά αποτελέσματα για τις οικονομίες τους και διαμορφώνουν το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο που θα ενισχύσει, οργανώσει και θα ελέγξει αυτή την ταχύτατα αναπτυσσόμενη «βιομηχανία» (Τσάρτας, 1996). Μετά το 1950 η ανάπτυξη του τουρισμού είναι αλματώδης και αποτελεί πλέον ένα οικονομικό τομέα που επηρεάζει άμεσα τις χώρες όπου αναπτύσσεται.

2. Χαρακτηριστικά του τουρισμού

2.1 Διακρίσεις του Τουρισμού

Υπάρχουν διάφορα είδη τουρισμού ανάλογα με τη χώρα προέλευσης των τουριστών, τη χρονική διάρκεια των τουριστικών δραστηριοτήτων, την κινητικότητα του τουρίστα κατά το χρόνο παραμονής και τέλος τον σκοπό του ταξιδιού. Αναλυτικότερα σύμφωνα με το κριτήριο της προέλευσης των τουριστών ο τουρισμός διακρίνεται σε εγχώριο και διεθνή. Ο εγχώριος τουρισμός περιλαμβάνει τον τουρισμό των κατοίκων μιας χώρας, που πραγματοποιείται εντός της χώρας μόνιμης κατοικίας. Αντίθετα ο διεθνής τουρισμός περιλαμβάνει τον τουρισμό που λαμβάνει χώρα σε κράτος διαφορετικό από αυτό της μόνιμης κατοικίας και περιλαμβάνει τόσο τον εξερχόμενο όσο και τον εισερχόμενο τουρισμό. Ο εξερχόμενος τουρισμός αφορά τους κατοίκους μιας χώρας που ταξιδεύουν εκτός της χώρας της μόνιμης κατοικίας τους ενώ ο εισερχόμενος τουρισμός αφορά τους μη μόνιμους κατοίκους που ταξιδεύουν σε μια άλλη χώρα υποδοχής.

Μια άλλη κατηγοριοποίηση με βάση την προέλευση των τουριστών είναι ο εσωτερικός τουρισμός που περιλαμβάνει τον εγχώριο και τον εισερχόμενο και ο εθνικός τουρισμός που περιλαμβάνει τον εγχώριο και τον εξερχόμενο τουρισμό. Σύμφωνα με το κριτήριο της χρονικής διάρκειας των τουριστικών δραστηριοτήτων, έχουμε τον συνεχή και τον εποχιακό τουρισμό. Στην περίπτωση της χώρας μας επικρατεί ο εποχιακός τουρισμός με κορύφωση της ζήτησης κατά τη διάρκεια του θέρους.

Αναφορικά με την κινητικότητα κατά την παραμονή του τουρίστα στον τόπο προορισμού υπάρχει ο στατικός τουρισμός, όπου ο τουρίστας παραμένει στον τόπο επιλογής του σχεδόν όλη τη διάρκεια του ταξιδιού και ο κινητικός τουρισμός που ο τουρίστας μετακινείται κατά τη διάρκεια του ταξιδιού.

Τέλος υπάρχει ταξινόμηση με βάση το σκοπό που πραγματοποιήθηκε το ταξίδι. Οι δυο κυριότερες κατηγορίες που περιλαμβάνονται είναι ο γενικός τουρισμός και οι ειδικές μορφές τουρισμού που περιλαμβάνουν τον επαγγελματικό, συνεδριακό, θρησκευτικό και άλλες μορφές τουρισμού.

Υπάρχουν βέβαια και ορισμένες κατηγορίες που δεν αναφέρθηκαν όπως είναι αυτές που έχουν να κάνουν με το μέγεθος του τουριστικού πλήθους και την ηλικιακή διάρθρωση (Στατήρη, 2011)

2.2 Τουριστική ζήτηση

Τρεις μεγάλες κατηγορίες παραγόντων διαμορφώνουν την τουριστική ζήτηση, επηρεάζοντας σημαντικά τα ποσοστά αναχώρησης για διακοπές. Παρουσιάζονται παρακάτω (Baretje, et. al. 1972):

- Κοινωνικο-οικονομικοί παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί δεν επηρεάζονται από μεμονωμένα άτομα, ακόμα και αν σχετίζονται με την κοινωνική τους διαστρωμάτωση.
- Κοινωνικο-ψυχολογικοί ή αλλιώς υποκειμενικοί παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί σχετίζονται με την προσωπικότητα των ατόμων και τις ανάγκες τους.
- Δυναμικοί/Παθητικοί παράγοντες, σχετίζονται με το τουριστικό προϊόν της χώρας υποδοχής.

Κοινωνικο-οικονομικοί παράγοντες

- Εισόδημα, οι διακυμάνσεις στην κατανομή του εισοδήματος επηρεάζουν την εμφάνιση της τουριστικής ζήτησης
- Κοινωνική/Επαγγελματική κατηγορία τουριστών.
- Οι τιμές. Επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την τουριστική ζήτηση/κατανάλωση
- Διάρκεια διακοπών.
- Δημογραφική εξέλιξη. Η σύσταση του πληθυσμού (ηλικιακή, ενεργός πληθυσμός) σχετίζεται στενά με τα ποσοστά αναχώρησης για διακοπές.
- Αστικοποίηση. Η συγκέντρωση των πληθυσμών στα αστικά κέντρα κάνει την ανάγκη για τουριστικές εξορμήσεις εντονότερη.
- Τεχνολογικοί παράγοντες. Η δυνατότητα για εργασία εξ αποστάσεως και οι γρηγορότερες μετακινήσεις ευνοούν την ανάπτυξη τουριστικής δραστηριότητας
- Μεταφορικά μέσα. Πιο αξιόπιστα, πιο φθηνά κατά κανόνα επηρεάζουν θετικά την ανάπτυξη του τουρισμού.

Κοινωνικο-ψυχολογικοί παράγοντες

Η συγκεκριμένη ερμηνεία του φαινομένου σχετίζεται με την αιτία της αναχώρησης για διακοπές και λιγότερο με το σκοπό. Η συνθήκες εργασίας, η γραφειοκρατία, η

ζωή σε αστικό περιβάλλον δίνουν μια τάση φυγής. Οι παράγοντες αυτής της κατηγορίας συνοψίζονται στις ακόλουθες κατηγορίες:

- Οι προσωπικοί παράγοντες. Σχετίζονται με τη βασική ανάγκη του ατόμου να έρθει πιο κοντά στη φύση και να ψυχαγωγηθεί.
- Ανάγκη για επικοινωνία και γιορτή. Κατά κανόνα οι διακοπές, κύρια αιτία τουριστικής δραστηριότητας, πραγματοποιούνται συγκεκριμένες χρονικές περιόδους. Η ανάγκη επικοινωνίας με συγγενείς, φίλους και η επαφή με τα πατρογονικά εδάφη θεωρείται καθοριστική.

Παράγοντες που σχετίζονται με το τουριστικό προϊόν

Στην περίπτωση αυτή η ικανοποίηση των τουριστών οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ίδιο το τουριστικό προϊόν της ζώνης υποδοχής. Η επιλογή του προορισμού από τους τουρίστες επηρεάζεται από τους ακόλουθους παράγοντες:

- Απόσταση και προσπελασιμότητα
- Οι σχέσεις μεταξύ των χωρών προέλευσης και υποδοχής των τουριστών (πολιτιστικές, εθνικές, ιστορικές, γλωσσικές, διπλωματικές κ.α.)
- Προβολή-Προώθηση της χώρας υποδοχής στις χώρες προέλευσης των τουριστών
- Η φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι, η τουριστική προσφορά της χώρας

2.3 Επιπτώσεις του τουρισμού

Για δεκαετίες η ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας συνεισέφερε τα μέγιστα στην αυξημένη οικονομική δραστηριότητα σε παγκόσμιο επίπεδο. Δημιούργησε θέσεις εργασίας τόσο σε μεγάλες όσο και σε μικρές κοινωνίες και αποτελεί μια σημαντική βιομηχανία σε πολλές χώρες, ενώ σε ορισμένες υποσκελίζει οποιαδήποτε άλλη οικονομική δραστηριότητα. Εντούτοις, οι επιπτώσεις του τουρισμού σε μια τοπική κοινωνία δεν είναι ευρέως αντιληπτές. Η κατανόηση του ότι η ανάπτυξη του τουρισμού μπορεί να έχει πολλές και περίπλοκες επιπτώσεις υποδεικνύει επίσης ότι οι τοπικές αρχές, η τουριστική βιομηχανία και ο τοπικός πληθυσμός θα πρέπει να εργαστούν από κοινού και προσεκτικά, ώστε να σχεδιάσουν την ανάπτυξή του. Ο σχεδιασμός μπορεί να βοηθήσει στη δημιουργία μιας βιομηχανίας η οποία να

βελτιώνει την κοινωνία με ελάχιστα κόστη και παρεμβολές σε άλλες πτυχές της ζωής της κοινωνίας αυτής. Σύμφωνα με τους Χ.Κοκκώση-Π.Τσάρτα (1999), ο όρος «επιπτώσεις» χρησιμοποιείται για να περιγράψει όλες τις αλλαγές που επέρχονται στην οικονομία, την κοινωνία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον των περιοχών ή χωρών όπου αναπτύσσεται ο τουρισμός και σχετίζονται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της λειτουργίας του τουριστικού τομέα.

Παρακάτω παρουσιάζονται διάφορες επιπτώσεις από την τουριστική δραστηριότητα προς την εκάστοτε τοπική κοινωνία:

Οικονομικές επιπτώσεις (Mathieson A.-Wall G., 1982):

- **Απασχόληση.** Ο τουρισμός δημιουργεί πολλές θέσεις απασχόλησης, η οποία όμως σε μεγάλο ποσοστό είναι εποχική, ανειδίκευτη και περιστασιακή. Συμβάλει επίσης στην ενίσχυση της αυτοαπασχόλησης.
- **Περιφερειακή ανάπτυξη.** Συμβάλει στην ανάπτυξη απομονωμένων, ορεινών ή υποβαθμισμένων περιοχών, αυξάνοντας το εισόδημα των κατοίκων, την απασχόληση και τις επενδύσεις, με αποτέλεσμα την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και την μείωση της μετανάστευσης.
- **Πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στην τοπική κοινωνία.** Επιδρά θετικά σε κλάδους που σχετίζονται με τον τουρισμό, όπως βιομηχανία, κατασκευές, υπηρεσίες, εμπόριο, μεταφορές κλπ.
- **Ισοζύγιο πληρωμών.** α) Επιβαρύνει το ισοζύγιο πληρωμών των τουριστικών χωρών λόγω της εισαγωγής προϊόντων αναγκαίων για τη λειτουργία του τουρισμού. β) θετικά επιδρά στο ισοζύγιο από την εισροή τουριστικού συναλλάγματος
- **Φορολογικά έσοδα στο κράτος.** Αύξηση των φορολογικών εσόδων του κράτους λόγω των πολλών τουριστικών επιχειρήσεων και του μεγάλου αριθμού απασχολούμενων στον τουρισμό
- **Πληθωρισμός και αύξηση της τιμής της γης σε τοπικό επίπεδο.** Η δημιουργία πληθωριστικών πιέσεων αυξάνει το κόστος ζωής και τις τιμές της γης σε τοπικό επίπεδο, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου υπάρχει οργανωμένος τουρισμός

Κοινωνικές επιπτώσεις (Τσάρτας Π., 1995, Smith V., 1992):

- **Κοινωνική δομή.** Η ανάπτυξη του τουρισμού επιφέρει αλλαγές στην κοινωνική δομή ενός τόπου και οδηγεί στη διαμόρφωση
- μιας νέας κοινωνικής δομής όπου ο τουρισμός κυριαρχεί σε όλα τα επίπεδα (δραστηριότητες, απασχόληση, παραγωγή κλπ.)
- **Επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα.** Τα υψηλά εισοδήματα και η κοινωνική αποδοχή των απασχολουμένων στον τουρισμό οδηγεί σε έντονη επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα (ιδιαίτερα νέοι και γυναίκες) με στόχο την απασχόληση στον τουρισμό ή σε παρεμφερή επαγγέλματα
- **Επικοινωνία των ντόπιων με τους τουρίστες.** Συνδέεται άμεσα με τα στάδια ανάπτυξης του τουρισμού. Στο υψηλότερο στάδιο του οργανωμένου τουρισμού, η επικοινωνία «εμπορευματοποιείται» και καταλήγει να γίνει σχέση εμπορικής συναλλαγής
- Αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις, τα ήθη και τα έθιμα. Η ανάπτυξη του τουρισμού επιφέρει σημαντικές αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις, τα ήθη και τα έθιμα των κατοίκων ενός τόπου. Η ζωή τους «αστικοποιείται» και «εκσυγχρονίζεται»
- **Εμπορευματοποίηση δραστηριοτήτων και προϊόντων του τοπικού πολιτισμού.** Μορφές του τοπικού πολιτισμού (πολιτιστικές εκδηλώσεις, 17 προϊόντα, χειροτεχνήματα κλπ.) μετατρέπονται σε τουριστικά προϊόντα και πωλούνται στους τουρίστες ως αναμνηστικά του ταξιδιού

Επιπτώσεις στο περιβάλλον (Mathieson A.-Wall G., 1982)

- **Φυσικό περιβάλλον.** Η τουριστική ανάπτυξη επηρεάζει την ισορροπία του φυσικού περιβάλλοντος ιδιαίτερα σε περιοχές που θεωρούνται οικολογικά ευαίσθητες (παραθαλάσσιες, ορεινές, υδροβιότοποι κλπ.). Για να μην υπάρξουν προβλήματα επιβάλλεται σχεδιασμός, προγραμματισμός και διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης
- **Συγκρούσεις για τη χρήση γης.** Η ανάπτυξη του τουρισμού προκαλεί συγκρούσεις για τη χρήση γης ιδιαίτερα σε παραθαλάσσιες και αγροτικές περιοχές, όπου παρατηρούνται συχνά φαινόμενα οικοπεδοποίησης
- **Μετατροπή οικιστικών συνόλων ή χωρικών ενοτήτων σε τουριστικούς πόρους.** Αφορά κυρίως τους παραδοσιακούς οικισμούς και περιοχές με ιδιαίτερο φυσικό κάλλος, όπου το δομημένο και φυσικό περιβάλλον

διαμορφώνουν έναν ιδιότυπο τουριστικό πόρο, αφού γίνονται πόλος έλξης τουριστών.

- **Η φέρουσα ικανότητα τουριστικών περιοχών.** Ο όρος «φέρουσα ικανότητα» εννοεί τις δυνατότητες της κοινωνικής-οικονομικής δομής και του περιβάλλοντος της περιοχής να «απορροφήσουν» συγκεκριμένο όγκο υποδομών και αριθμό τουριστών. Η τουριστική ανάπτυξη θα πρέπει να ανταποκρίνεται στη φέρουσα ικανότητα μιας περιοχής

Στη συνέχεια παρουσιάζονται, γενικά, σε σύνοψη οι θετικές και αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού ανά κατηγορία:

Οικονομικές επιπτώσεις	
Θετικές	Αρνητικές
Συνεισφέρει στο εισόδημα και στη βελτίωση της ποιότητας της ζωής	Αυξάνει τις τιμές των αγαθών και των υπηρεσιών
Βελτιώνει την τοπική οικονομία	Αυξάνει τις τιμές της γης και των κατοικιών
Αυξάνει τις δυνατότητες απασχόλησης	Αυξάνει το κόστος ζωής
Βελτιώνει τις επενδύσεις και την ανάπτυξη των υποδομών	Αυξάνει τις πιθανότητες εισαγόμενου εργατικού δυναμικού
Αυξάνει τα έσοδα από φόρους	Κόστος για πρόσθετες βασικές υποδομές (ύδρευση, αποχέτευση, καύσιμα κλπ.)
Βελτιώνει τις υποδομές των επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας	Αυξάνει το κόστος συντήρησης των δρόμων και των μεταφορικών συστημάτων
Βελτιώνει τις υποδομές μεταφορών	Ο εποχιακός τουρισμός ενέχει τον κίνδυνο υποαπασχόλησης ή ανεργίας
Αυξάνει τις ευκαιρίες για αγορές	Ανταγωνισμός με άλλες χρήσεις γης
Οι οικονομικές επιπτώσεις (άμεσες ή έμμεσες) κατανέμονται ευρύτατα μέσα στην τοπική κοινωνία	Τα έσοδα μπορεί να εξάγονται από ιδιοκτήτες που δεν ανήκουν στην τοπική κοινωνία
Δημιουργεί νέες ευκαιρίες επιχειρηματικότητας	Οι θέσεις εργασίας μπορεί να πληρώνουν χαμηλούς μισθούς
Περιβαλλοντικές επιπτώσεις	
Θετικές	Αρνητικές

Προστασία του φυσικού περιβάλλοντος ή πρόληψη περαιτέρω οικολογικής υποβάθμισης	Σχετική ρύπανση (αέρια, υδάτινη, απορρίμματα, οπτική κλπ.)
Διατήρηση και προστασία ιστορικών κτιρίων και μνημείων	Απώλεια φυσικών τοπίων και αγροτικών εκτάσεων υπέρ της τουριστικής ανάπτυξης
Βελτίωση της εμφάνισης της περιοχής (οπτικής και αισθητικής)	Παρενόχληση της χλωρίδας και της πανίδας
Μια «καθαρή» βιομηχανία	Απώλεια ανοικτών χώρων Υποβάθμιση του φυσικού τοπίου, ιστορικών τοποθεσιών και μνημείων
	Έλλειψη νερού

Κοινωνικές και Πολιτιστικές επιπτώσεις

Θετικές	Αρνητικές
Βελτιώνει την ποιότητα ζωής	Υπερβολική κατανάλωση ποτών
Διευκολύνει την συνάντηση με επισκέπτες	Εγκληματικότητα, ναρκωτικά, πορνεία
Θετικές αλλαγές σε αξίες, ήθη και έθιμα	Αυξημένο λαθρεμπόριο
Βελτίωση της κατανόησης διαφορετικών κοινωνιών	Επιδράσεις στη γλώσσα και στον πολιτισμό
Διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας των πληθυσμών που υποδέχονται τον τουρισμό	Ανεπιθύμητες αλλαγές στον τρόπο ζωής
Αυξάνει τη ζήτηση για ιστορικά και πολιτιστικά εκθέματα	Μετακίνηση των κατοίκων για την ανάπτυξη του τουρισμού
Μεγαλύτερη ανοχή κοινωνικών διαφοροποιήσεων	Αρνητικές αλλαγές σε αξίες, ήθη και έθιμα
Ικανοποίηση ψυχολογικών αναγκών	

Υπερπληθυσμός

Θετικές	Αρνητικές
Συγκέντρωση των τουριστικών υποδομών	Υπερπληθυσμός που υπερβαίνει τις δυνατότητες της περιοχής
Αξιοποίηση παλαιών κτιρίων με χρήσεις που αφορούν στον τουρισμό	Κυκλοφοριακά προβλήματα
	Συμπλοκές / Εγκληματικότητα

Υπηρεσίες	
Θετικές	Αρνητικές
Αύξηση της διαθεσιμότητας εγκαταστάσεων και ευκαιριών αναψυχής	Απόρριψη των μη τουριστικών εγκαταστάσεων αναψυχής
Βελτίωση επιπέδου υπηρεσιών από καταστήματα, εστιατόρια και εμπορικά μαγαζιά	Τριβές στην τοπική κοινωνία λόγω του ανταγωνισμού
Βελτίωση της ποιότητας της πυροπροστασίας	Έλλειψη αγαθών και υπηρεσιών
Βελτίωση της ποιότητας της αστυνομικής προστασίας	Αύξηση της πίεσης της ζήτησης στις υποδομές

Φορολογία	
Θετικές	Αρνητικές
Πρόσθετοι κρατικοί και τοπικοί φόροι από πωλήσεις	Αύξηση των φόρων ιδιοκτησίας
Ανταποδοτική επιστροφή των εσόδων από φόρους, στην πόλη	

Κοινωνική Συμπεριφορά	
Θετικές	Αρνητικές
Μεγαλύτερη εκτίμηση των τοπικών πόρων	Αύξηση της επινοητικότητας της τοπικής κοινωνίας
Τονισμός της περηφάνιας της τοπικής κοινωνίας	Αλλοιωμένος παραδοσιακός πολιτισμός
Μεγαλύτερο εύρος διαθέσιμων επιλογών	Αποκλεισμός και αποξένωση των κατοίκων από θέματα σχεδιασμού και ανάπτυξης
Πιο ενδιαφέρον και συναρπαστικό μέρος για να κατοικείς	Αίσθημα απώλειας ελέγχου του μέλλοντος της τοπικής κοινωνίας

3. Το τουριστικό προϊόν

3.1 Χαρακτηριστικά τουριστικού προϊόντος

Οι οικονομολόγοι μέχρι πρότινος ταξινομούσαν τον ορισμό στον τριτογενή τομέα της οικονομίας. Ωστόσο, ο τουρισμός φαίνεται να αντιπροσωπεύει ένα σύνθετο προϊόν, ο οποίος ουσιαστικά είναι μίγμα υλικών (θάλασσα, τουριστικά καταλύματα, υποδομές κ.λπ.) και άυλων στοιχείων (ήλιος, κλίμα, εικόνα (image) κ.λπ.). Επομένως, ο τουρισμός ανήκει στους λεγόμενους μεικτούς τομείς. Αυτή η ιδιομορφία του γεννά μια σειρά από χαρακτηριστικά, τα οποία παρατίθενται παρακάτω (Βαρβαρέσος, 1998):

- Αδυναμία αποθήκευσης του τουριστικού προϊόντος: π.χ. τα δωμάτια ενός ξενοδοχειακού καταλύματος δεν μπορούν ν' αποθηκευτούν. Ωστόσο, μερικά τουριστικά προϊόντα είναι σε θέση να αποθηκευτούν, επιτρέποντας έναν καλύτερο καταμερισμό της εργασίας στη διάρκεια μιας χρονικής περιόδου.
- Ανελαστικότητα του τουριστικού προϊόντος ως προς την προσφορά: Μια αύξηση της τουριστικής ζήτησης ή μια άνοδος των τιμών των τουριστικών υπηρεσιών δεν συνεπάγεται παράλληλη αναλογική αύξηση των τουριστικών προϊόντων που προσφέρει ένας τουριστικός προορισμός.
- Το τουριστικό προϊόν δεν χαρακτηρίζεται από μεγάλο βαθμό αυτοματισμού: Οι τουριστικές δραστηριότητες χαρακτηρίζονται ως εντάσεως κεφαλαίου και είναι δύσκολο στην παρούσα φάση να μιλήσουμε για τη χρήση αυτοματισμού σ' εκτεταμένη κλίμακα. Θα πρέπει ωστόσο να υπογραμμίσουμε τη χρήση συστημάτων μηχανοργάνωσης και των Η/Υ στην διαχείριση των ξενοδοχειακών καταλυμάτων.
- Το τουριστικό προϊόν καταναλώνεται στον τόπο παραγωγής: Το τουριστικό προϊόν δεν μπορεί να αποσταλεί στον τόπο προέλευσης.
- Η παραγωγή και η κατανάλωση του τουριστικού προϊόντος πραγματοποιείται ταυτόχρονα και στον ίδιο χώρο
- Η κατανάλωση των τουριστικών υπηρεσιών επιφέρει την καταστροφή τους: Μετά το τέλος των διακοπών, οι μόνες άυλες αξίες που σχετίζονται με την περίοδο διεξαγωγής των διακοπών και οι οποίες συνοδεύουν τα άτομα είναι οι "εμπειρίες" και οι "αναμνήσεις".
- Τα τουριστικά προϊόντα μπορούν να υποκατασταθούν μεταξύ τους: Το διαθέσιμο εισόδημα είναι καθοριστικός παράγοντας για να υποκατασταθεί π.χ.

ένα ξενοδοχείο πρώτης κατηγορίας με ένα τρίτης, το αεροπλάνο με το αυτοκίνητο κ.λπ.

- Τα τουριστικά προϊόντα χαρακτηρίζονται ως συμπληρωματικά: Αν και το τουριστικό προϊόν είναι ετερογενές, μεταξύ των διαφόρων υποπροϊόντων παρατηρείται μια συμπληρωματικότητα. Ο τουρίστας μπορεί να συνθέσει από μόνος του το σφαιρικό τουριστικό προϊόν, χωρίς ωστόσο να είναι σε θέση να αλλοιώσει τη μορφή και το χαρακτήρα των τουριστικών υπο-προϊόντων. Φαίνεται λοιπόν δύσκολο να παραχθεί η ίδια ποσότητα για ένα συγκεκριμένο προϊόν, εφόσον ο αριθμός των παρεμβαλλόμενων προϊόντων είναι μεγάλος.
- Η ευαισθησία της τουριστικής δραστηριότητας στις οποιεσδήποτε μορφής κρίσεις (οικονομικές, πολιτικές, περιβαλλοντικές), καθώς και στις εποχικές διακυμάνσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε ο πόλεμος του Κόλπου ο οποίος μείωσε σε σημαντικό βαθμό τον αριθμό των τουριστικών αφίξεων στις άμεσα ή έμμεσα εμπλεκόμενες χώρες.
- Το μέγεθος των αρχικών επενδύσεων: Οι αρχικές επενδύσεις στον τουριστικό τομέα, που αφορούν τα έργα τουριστικής υποδομής και ανωδομής, είναι συχνά πολύ μεγάλες, γεγονός που δημιουργεί αρκετά προβλήματα στη διαχείριση και την αποδοτικότητά τους.

3.2 Η τουριστική προσφορά

Η “προσφορά” οικονομικά ορίζεται ως η ποσότητα των αγαθών και των υπηρεσιών που μπορούν να διοχετευτούν στην αγορά σε μια συγκεκριμένη τιμή. Η τουριστική προσφορά αντιπροσωπεύει το σύνολο των αγαθών και των υπηρεσιών που προτείνονται στον καταναλωτή, για να ικανοποιήσει μια σειρά αναγκών που χαρακτηρίζονται ως τουριστικές. Η τουριστική προσφορά μπορεί να διακριθεί σε δυο μεγάλες κατηγορίες:

- Την πρωτογενή τουριστική προσφορά
- Την δευτερεύουσα ή απορρέουσα τουριστική προσφορά

3.3. Η πρωτογενής προσφορά

Αυτή αποτελείται από τους φυσικούς και ανθρώπινους πόρους και καθορίζει κατ' εξοχήν τον βαθμό ελκυστικότητας ορισμένων περιοχών μιας χώρας, καθώς και τη δυνατότητά τους να αναπτυχθούν τουριστικά. Ο εννοιολογικός προσδιορισμός των τουριστικών πόρων μπορεί να περιλαμβάνει κάθε φυσικό στοιχείο, κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα ή κάθε προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας που είναι σε θέση να προκαλέσουν την τουριστική μετακίνηση (Βαρβαρεσος, 1998). Στην πρωταγενή προσφορά διακρίνονται:

- Οι φυσικοί πόροι: Οι φυσικοί πόροι, κλίμα, περιβάλλον, τοπικά προϊόντα κ.λπ., αποτελούν τα κύρια στοιχεία που προσελκύουν τους τουρίστες να περάσουν τις διακοπές τους σε έναν τουριστικό προορισμό.
- Οι πόροι που δημιούργησε ο άνθρωπος, οι οποίοι διακρίνονται σε δύο επιμέρους κατηγορίες:
 - Τα μνημεία (μουσεία, πανεπιστήμια, παραδοσιακοί οικισμοί, αθλητικά χωριά, κ.λπ.).
 - Οι ανθρώπινες δραστηριότητες που σχετίζονται με την ανθρώπινη ύπαρξη (πολιτισμός, γλώσσα, ήθη και έθιμα, κουλτούρα, φολκλόρ, κ.λπ.).

3.4. Η δευτερογενής ή απορρέουσα προσφορά

Η δευτερογενής τουριστική προσφορά αποτελεί δυναμικό στοιχείο του τουριστικού συστήματος, το οποίο ενεργοποιεί την τουριστική ζήτηση και προσαρμόζεται συνεχώς στις μεταβολές της. Διακρίνουμε τη δευτερογενή τουριστική προσφορά σε δύο μεγάλες κατηγορίες

- Το γενικό εξοπλισμό, ή γενικές εγκαταστάσεις και
- Τις τουριστικές εγκαταστάσεις.

Οι γενικές εγκαταστάσεις: αυτές αφορούν όλες εκείνες τις εγκαταστάσεις και τους οργανισμούς, δημόσιους και ιδιωτικούς, οι οποίοι συμβάλλουν στη βελτίωση της ζωής των κατοίκων μιας χώρας, χωρίς να αναφερόμαστε στην τουριστική δραστηριότητα. Ωστόσο, η ύπαρξη τους και η λειτουργία τους διευκολύνει και σε μεγάλο βαθμό επιτρέπει, την ύπαρξη τουριστικών δραστηριοτήτων. Σ' αυτήν την κατηγορία μπορούμε να συμπεριλάβουμε:

- Τις επικοινωνίες και τα μεταφορικά μέσα (αερομεταφορές, οδικές, σιδηροδρομικές, ακτοπλοϊκές μεταφορές).
- Τα δίκτυα ύδρευσης, ηλεκτροδότησης, αποχέτευσης, συγκομιδής των απορριμμάτων.
- Τις τηλεπικοινωνίες και τα ταχυδρομεία.
- Τα εμπορικά καταστήματα, τα σουπερμάρκετ κ.λπ.
- Τις διοικητικές υπηρεσίες, το σύστημα υγείας, εκπαίδευσης, δημόσιας ασφάλειας, κ.λπ.

Οι τουριστικές εγκαταστάσεις δημιουργήθηκαν ειδικά για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες της τουριστικής ζήτησης και αποτελούν κατεξοχήν τη δευτερογενή τουριστική προσφορά. Σ' αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται τα τουριστικά καταλύματα, οι εγκαταστάσεις εστίασης, ψυχαγωγίας αναψυχής, κ.λπ.

Τα τουριστικά καταλύματα είναι οι επιχειρήσεις υποδοχής οι οποίες κανονικά ή περιοδικά προσφέρουν στους πελάτες υπηρεσίες διαμονής, καθώς και άλλες συναφείς προς τη διαμονή υπηρεσίες όπως εστίαση, ψυχαγωγία, άθληση κ.λπ. Τα τουριστικά καταλύματα περιλαμβάνουν όχι μόνο τα ξενοδοχεία και τις άλλες παραδοσιακές μορφές διαμονής (π.χ. μοτέλ), αλλά και χωριά διακοπών, κάμπινγκ, ξενώνες, καταλύματα συνεχή ή εποχικού χαρακτήρα κ.λπ.

Οι εγκαταστάσεις αναψυχής. Ο τουρίστας μετακινείται πλέον μ' ένα συγκεκριμένο σκοπό, αφενός μεν να επωφεληθεί των τουριστικών πόρων που χαρακτηρίζουν τον τύπο υποδοχής και αφετέρου δε να πραγματοποιήσει μια σειρά από δραστηριότητες. Η πραγματοποίηση των δραστηριοτήτων αυτών προϋποθέτει, τουλάχιστον σ' ένα αρχικό στάδιο, την υιοθέτησή τους ως τμήματος του τουριστικού προϊόντος και σ' ένα δεύτερο, τη δημιουργία των κατάλληλων εγκαταστάσεων και την οργάνωση των υπαρχόντων πόρων. Τις εγκαταστάσεις αναψυχής μπορούμε να τις διακρίνουμε σε τέσσερις μεγάλες ομάδες:

- Τις εγκαταστάσεις που σχετίζονται με τη φύση
- Τις αθλητικές εγκαταστάσεις
- Τις πολιτιστικές εγκαταστάσεις
- Τις εγκαταστάσεις αναψυχής

4. Η Ελληνική Τουριστική αγορά

Η Ελλάδα από τα πρώτα κιόλας μεταπολεμικά χρόνια, βρίσκεται ανάμεσα στις πιο τουριστικές χώρες της Ευρώπης. Οι διεθνείς αφίξεις τουριστών από ανύπαρκτες το έτος 1950 φθάνουν τα 13 εκατομμύρια το 2001 και αυξάνονται με σταθερό ρυθμό έκτοτε. Σύμφωνα με στοιχεία από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού φανερώνουν ρυθμούς μεταβολής ανά δεκαετία μέχρι και 1000% για τη δεκαετία 1950-1960, 300% για τη δεκαετία 1960-1970 και 227% για τη δεκαετία 1970-1980. Οι ρυθμοί μεταβολής είναι οι υψηλότεροι από κάθε άλλη χώρα σε παγκόσμιο και σε Ευρωπαϊκό επίπεδο. Το φυσικό περιβάλλον, η πολιτιστική κληρονομιά και η πλούσια ιστορία αποτελούν τα πλεονεκτήματα της Ελλάδας ως χώρας υποδοχής τουριστών. Το γεγονός αυτό έχει μετατρέψει τον τουριστικό τομέα σε ένα δυναμικό κομμάτι της ελληνικής οικονομίας, οι άμεσες και έμμεσες επιδράσεις του οποίου συνεισφέρουν το 18-20% του ΑΕΠ της χώρας.

Τα είδη του Τουρισμού που ακμάζουν στον ελληνικό χώρο είναι τα ακόλουθα:

- Θαλάσσιος Τουρισμός. Τα ελληνικά νησιά αποτελούν ελκυστικούς τουριστικούς προορισμούς κυρίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Ο θαλάσσιος τουρισμός αποτελεί σημαντική πηγή εσόδων για τις τοπικές κοινωνίες αλλά και για τη χώρα.
- Ενδημικός Τουρισμός. Αφορά κατά κύριο λόγο την τρίτη ηλικία (συνταξιούχους) και νέους που δεν έχουν δεσμεύσεις στη χώρα προέλευσής τους και αναζητούν τη διαμονή σε ένα καλύτερο κλίμα. Παράδειγμα αποτελούν συνταξιούχοι ξένων χωρών που διαμένουν στη χώρα μας μακρές περιόδους.
- Κοινωνικός Τουρισμός. Ενισχύεται από το κράτος και τους εργοδότες καθώς και από τα ασφαλιστικά ταμεία προκειμένου να δώσει την ευκαιρία σε κοινωνικές ομάδες που δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα, να κάνουν διακοπές.
- Εναλλακτικός Τουρισμός. Αφορά μορφές τουρισμού όπως ο θρησκευτικός τουρισμός, αγροτουρισμός, οικοτουρισμός κ.α. (Ραφαήλ, Μ., 2001)

4.1 Ιστορική εξέλιξη του τουρισμού στην Ελλάδα

Ο τουρισμός παρόλο που στηρίχτηκε από την αρχαιότητα έως σήμερα στον ελεύθερο χρόνο και τη μετακίνηση, εντούτοις παρουσίασε διαχρονικά μια μορφολογική εξέλιξη και μια διευρημένη χωρικά διάρθρωση.

Στην αρχαία Ελλάδα και Ρώμη, ο ελεύθερος χρόνος απεικόνιζε την προέλευση και την τάξη των πολιτών που ήταν ελεύθεροι και οικονομικά εύποροι. Όσοι διέθεταν ελεύθερο χρόνο, δηλαδή όσοι ανήκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα,, είχαν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε μετακινήσεις.

Μπορούμε να αναφέρουμε τις ταξιδιωτικές μετακινήσεις για λόγους αναψυχής των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων στην Αίγυπτο καθώς και τις εσωτερικές μετακινήσεις για να παρευρεθούν σε αθλητικούς αγώνες, θεατρικές παραστάσεις, εορτές κ.α. Ο Ηρόδοτος περιγράφει στα γραπτά του γεωγραφικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά των τόπων που επισκέπτεται και μπορεί να χαρακτηριστεί σύμφωνα με την τουριστική τυπολογία που διαμορφώνεται το 19^ο αιώνα ως "μοντέλο τουρίστα". Την περίοδο αυτή εμφανίζονται τα πρώτα κρατικά πανδοχεία που παρείχαν δωρεάν τις υπηρεσίες τους στους ταξιδιώτες, αλλά και τα πρώτα πανδοχεία κερδοσκοπικής μορφής. Αρχικά βρίσκονται κατά μήκος των μεγάλων οδικών αξόνων. Κατά το τέλος της αρχαιότητας εμφανίζονται οι πρώτες τάσεις εμπορευματοποίησης των ταξιδιωτικών μετακινήσεων (Βαρβαρέσος, Σ., 1988).

4.2 Χαρακτηριστικά του ελληνικού τουρισμού

Τα βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού τουρισμού είναι τα παρακάτω (Γαλάνη, 2010):

- Αυξανόμενη τάση αφίξεων αλλοδαπών τουριστών με συνέπεια τη δημιουργία νέων τουριστικών υποδομών με σκοπό την εξυπηρέτηση της αυξανόμενης ζήτησης
- Σημαντική μείωση των αφίξεων Αμερικανών τουριστών με αποτέλεσμα την απώλεια υψηλού τουριστικού εισοδήματος
- Αυξητική τάση του εσωτερικού τουρισμού με αποτέλεσμα την χρονική κατανομή της ζήτησης (διεύρυνση τουριστικής περιόδου)

- Μικρή διάρκεια τουριστικής περιόδου με συνέπεια τη θερινή επιβάρυνση των υποδομών και την υπολειτουργία τους εκτός τουριστικής σεζόν. Το γεγονός αυτό κάνει αναγκαία την ανάπτυξη άλλων μορφών τουρισμού για τους υπόλοιπους μήνες
- Μονοδιάστατο τουριστικό προϊόν "Ήλιος-Θάλασσα", με συνέπεια την εύκολη αντικατάσταση του προορισμού από άλλες μεσογειακές χώρες
- Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του ελληνικού τουρισμού αποτελούν "κληρονομιά" (φύση, πολιτισμική κληρονομιά) γεγονός που δίνει δυνατότητα για περαιτέρω ποιοτική αναβάθμιση του προϊόντος
- Υψηλή γεωγραφική συγκέντρωση τουριστικής υποδομής με αποτέλεσμα την άνιση ανάπτυξη των τουριστικών υποδομών
- Ξενοδοχειακές μονάδες και καταλύματα μικρού ή μεσαίου μεγέθους τα οποία προσφέρουν χαμηλής ποιότητας υπηρεσίες
- Διοικητικά εμπόδια εισόδου νέων ξενοδοχειακών επιχειρήσεων σε ανεπτυγμένες περιοχές με αποτέλεσμα την έλλειψη κινήτρων για αναβάθμιση των καταλυμάτων
- Μικρό μέγεθος των μη ξενοδοχειακών τουριστικών επιχειρήσεων με αποτέλεσμα τη δημιουργία προβλημάτων βιωσιμότητας και δυσκολία προσαρμογής σε νέα τεχνολογικά δεδομένα.

4.3 Πλεονεκτήματα του τουρισμού της χώρας μας

Μπορούμε να τα συνοψίσουμε όπως φαίνεται παρακάτω (Γαλάνη, 2010)

- Αφθονία και ποικιλομορφία φυσικών πόρων που επιτρέπουν τουριστική δραστηριότητα όλο το χρόνο
- Η θέση της χώρας μας στον παγκόσμιο τουρισμό είναι υψηλή (17^η σε αφίξεις και 27^η σε εισπράξεις)
- Σημαντικό ιστορικό και πολιτιστικό απόθεμα καθώς και σύγχρονη πολιτιστική παραγωγή
- Σημαντικός ο ρόλος του τουρισμού στην περιφερειακή ανάπτυξη

- Δημιουργία κατά την τελευταία 15ετία σημαντικών επιχειρήσεων που προσφέρουν αναβαθμισμένο προϊόν με σκοπό την προσέλκυση τουριστών ειδικών ενδιαφερόντων.

4.4 Μειονεκτήματα του τουρισμού της χώρας μας

Μπορούμε να τα συνοψίσουμε όπως φαίνεται παρακάτω (Γαλάνη, 2010)

- Έντονος εποχικός χαρακτήρας
- Επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος λόγω των τουριστικών δραστηριοτήτων
- Μείωση της ανταγωνιστικότητας του τουριστικού προϊόντος εξαιτίας της ανάπτυξης νέων αγορών (π.χ. Τουρκία)
- Αλλοίωση των πολιτιστικών χαρακτηριστικών στις τοπικές κοινωνίες
- Η μη διαφοροποίηση του ελληνικού τουριστικού προϊόντος
- Η άνιση τουριστική ανάπτυξη των περιφερειών της χώρας
- Σημαντικές ελλείψεις σε υποδομές όπως για παράδειγμα οι μεταφορές και οι ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις
- Υψηλό ποσοστό μέσης και χαμηλής τάξης κλινών
- Η συντριπτική πλειοψηφία των τουριστικών μονάδων είναι μικρομεσαίες επιχειρήσεις με περιορισμένη ικανότητα προώθησης αξιοποίησης και αποτελεσματικής οικονομικής διαχείρισης
- Έλλειψη επαρκώς εκπαιδευμένου προσωπικού

4.5 Η σημασία του τουρισμού στην Ελλάδα

Ο τουρισμός όπως μέχρι τώρα έχουμε δει είναι μια σημαντική βιομηχανία με ταχύτατους ρυθμούς αύξησης του κύκλου εργασιών του και όπως θα δούμε παρακάτω με σημαντική επίπτωση στην άνοδο του εθνικού εισοδήματος, την αύξηση της απασχόλησης και της περιφερειακής ανάπτυξης όπως και στη μείωση του ελλείμματος ισοζυγίου πληρωμών μέσω της εισροής συναλλάγματος. Παράλληλα είναι γνωστό πως το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είναι παραδοσιακά ελλειμματικό. Τα έσοδα από τον τουρισμό στην Ελλάδα αν και υποεκτιμημένα από

την τράπεζα της Ελλάδος κατέχουν την πρώτη θέση στο σύνολο των συναλλαγματικών εσόδων και ακολουθούν τα έσοδα από εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων. Ανάμεσα στις διάφορες πηγές συναλλάγματος τα έσοδα από τον τουρισμό είχαν την μεγαλύτερη άνοδο τη δεκαετία του 2000 (Πατσουράτης, 2002)

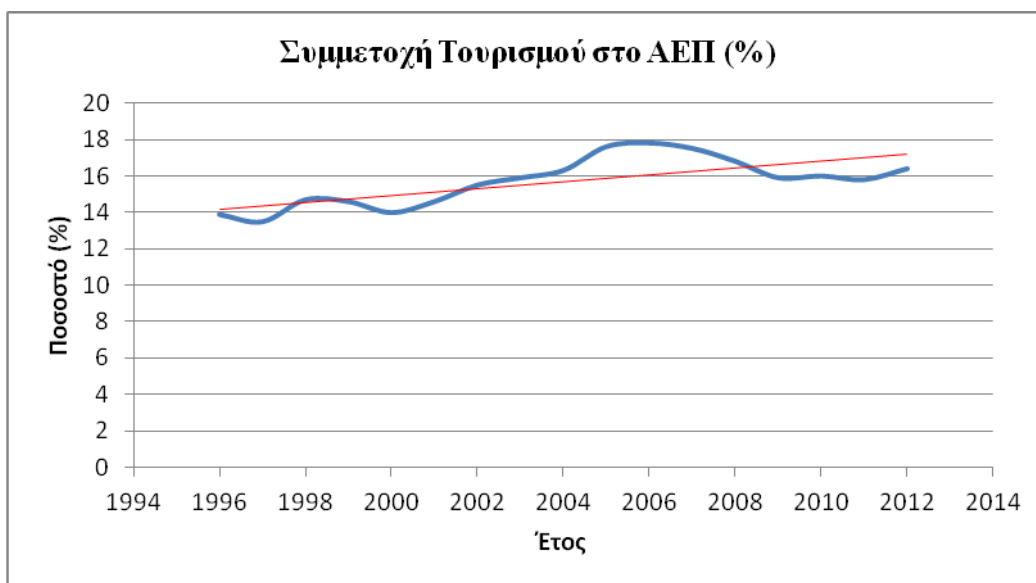
Τα τελευταία χρόνια έγινε σαφής η σπουδαιότητα του τουρισμού για τη μελλοντική οικονομική ανάπτυξη και τον περιορισμό της ανεργίας, τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα.

Το γεγονός αυτό έστρεψε τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού και τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον προσδιορισμό της συμβολής του τουριστικού τομέα στη δημιουργία του ΑΕΠ και στο μέγεθος της απασχόλησης. Σε αυτό το σημείο προκύπτει η ανάγκη να καθιερωθούν έννοιες οι οποίες να καθιστούν το τουριστικό προϊόν μετρήσιμο. Το Παγκόσμιο Συμβούλιο Τουρισμού και Ταξιδιών (WTTC) σε συνεργασία με την Εταιρεία Παροχής Οικονομικής Πληροφόρησης (WEFA) καθιέρωσαν δυο έννοιες στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν το πρόβλημα μέτρησης του τουριστικού προϊόντος:

- Τουριστικός κλάδος. Η έννοια αυτή αναφέρεται στις δραστηριότητες που παράγουν αγαθά και υπηρεσίες συνδεδεμένα με τους τουρίστες. Αυτές οι δραστηριότητες σχετίζονται με τη λειτουργία ξενοδοχείων και καταλυμάτων, ταξιδιωτικών γραφείων, ορισμένων κλάδων μεταφορών, κέντρων πληροφόρησης τουριστών κλπ
- Τουριστική Οικονομία. Η έννοια αυτή σχετίζεται με τα αγαθά και τις υπηρεσίες που συνδεόνται άμεσα με τον τουρίστα και με τις παραγωγικές δραστηριότητες που εξαρτώνται σε υψηλό βαθμό, ακόμα και για την ύπαρξή τους από την τουριστική δαπάνη

Στα παραπάνω πρέπει να προστεθούν και οι πολλές επιδράσεις της τουριστικής δαπάνης. Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζεται η συμβολή του τουρισμού στο συνολικό ΑΕΠ της Ελλάδας. Είναι κοινά αποδεκτό ότι ο τουρισμός είναι ένας πολύ σημαντικός τομέας ο οποίος συμβάλει στην ανάπτυξη του ΑΕΠ της χώρας. Από το 1997 παρατηρείται μια συνεχής και σταθερή αύξηση του ΑΕΠ.

Διάγραμμα 1: Συμμετοχή του Τουρισμού στο ΑΕΠ

Πηγή: ΣΕΤΕ

Από τη γραμμή τάσης (κόκκινη γραμμή) φαίνεται καθαρά η αυξητική συμβολή του τουρισμού στο συνολικό ΑΕΠ της χώρας.

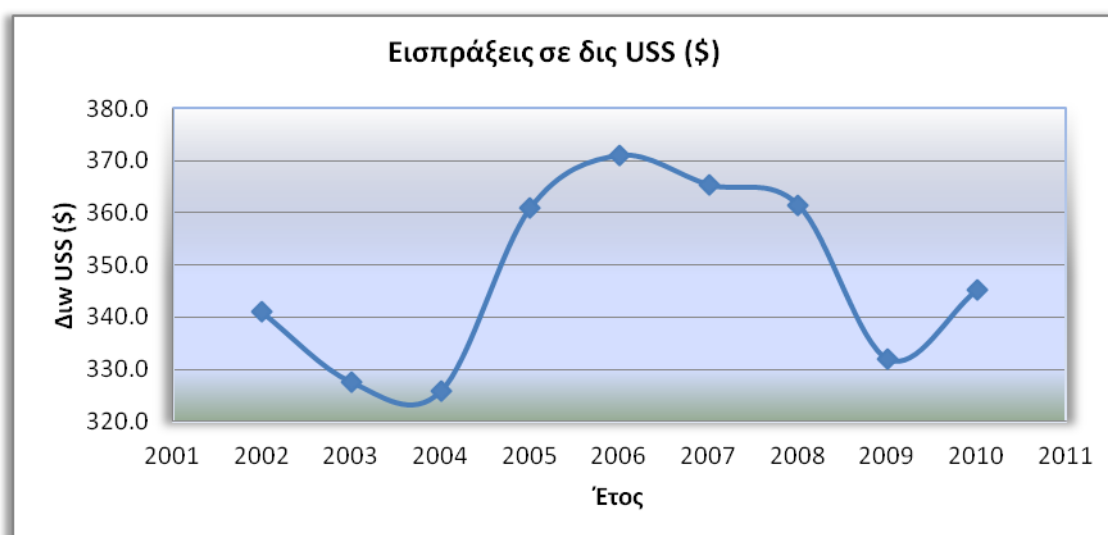
Ο δυναμικός χαρακτήρας του τουρισμού φάνηκε από τις μελέτες που αφορούσαν και τη συμμετοχή του στο ΑΕΠ της χώρας. Από το παρελθόν, 1960, η συμμετοχή του τουρισμού στο ΑΕΠ ήταν 2,9% έναντι 18,4% που έφτασε το 1997. Από το 1960 μέχρι το 1997 ο τουρισμός συνέβαλλε κατά 14,8% στη διαμόρφωση της μεταβολής του ΑΕΠ, έναντι 31,4% του συνόλου της δευτερογενούς παραγωγής, 25,4% του αγροτικού τομέα και 20,7% της μεταποίησης. Από το 1980 μέχρι το 1997 η συμβολή του αγροτικού τομέα γίνεται αρνητική, του δευτερογενούς 20,4% και του τουρισμού αυξάνεται από 14,8 σε 53,2% ενώ της μεταποίησης πέφτει στο 4,6%. Ενδεικτικά είναι τα αποτελέσματα της έρευνας του Ινστιτούτου Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων όπου την 20ετία 1980-1997 παρουσιάζεται αύξηση της απασχόλησης στην τουριστική οικονομία σε 87% έναντι 9,2% τη συνολικής απασχόλησης και η συνεισφορά του τουρισμού στην αύξηση του ΑΕΠ ήταν 53% (Παυλόπουλος 2001). Όσον αφορά την επίδραση στο ΑΕΠ της χώρας τα 2/3 της επίδρασης είναι αποτέλεσμα της ζήτησης για υπηρεσίες καταλύματος και εστίασης γενικότερα, ενώ στον τομέα των μεταφορών η συνεισφορά είναι γύρω στα 3 δις ευρώ με σημαντικότερη εκείνη των θαλάσσιων μεταφορών. Σημαντική επίδραση έχουμε

και από τις οδικές μεταφορές και εκτιμάται γύρω στο 7% της άμεσης επίδρασης ενώ και από τις αερομεταφορές έχουμε επίδραση 5% (Παυλόπουλος, 1999).

4.6 Η εξέλιξη των τουριστικών εισπράξεων από συνάλλαγμα

Είναι γνωστό πως κάποιες από τις εισπράξεις από το συνάλλαγμα στην Ελλάδα καταχωρούνται σε κατηγορίες άδηλων πόρων. Έτσι τα στατιστικά στοιχεία που εμφανίζει η τράπεζα της Ελλάδος απέχουν από την πραγματικότητα. Κάποιες από τις κατηγορίες που περιλαμβάνουν συνάλλαγμα είναι οι εξής: πληρωμή μέσω πιστωτικών καρτών από τουρίστες που έρχονται από το εξωτερικό, εισπράξεις από ενοικιάσεις σκαφών ή από τουριστικά γραφεία που πραγματοποιούν ταξίδια σε κοντινά νησιά, εισπράξεις που προέρχονται από παράνομα καταλύματα. Αυτά υπολογίστηκαν το 1990 από την επιτροπή και εκτιμήθηκε πως το τουριστικό συνάλλαγμα ήταν 4.639 εκατομμύρια δολάρια έναντι 2.587 που εμφάνιζε η τράπεζα της Ελλάδος. Ωστόσο με την ένταξη της Ελλάδος στο ευρώ υπήρχαν μεγάλα προβλήματα υπολογισμού. Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι τουριστικές εισπράξεις για τα έτη 2007-2012.

Διάγραμμα 2: Τουριστικές εισπράξεις για τα έτη 2007-2012

Πηγή: Ινστιτούτο Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων

Η τάση των εισοδημάτων από τον τουρισμό εμφανίζει μια ήπια πτώση, είναι όμως σημαντικό να λάβουμε υπόψη την οικονομική κρίση που επηρεάζει και τον τουρισμό.

4.7 Τουρισμός και απασχόληση στην Ελλάδα

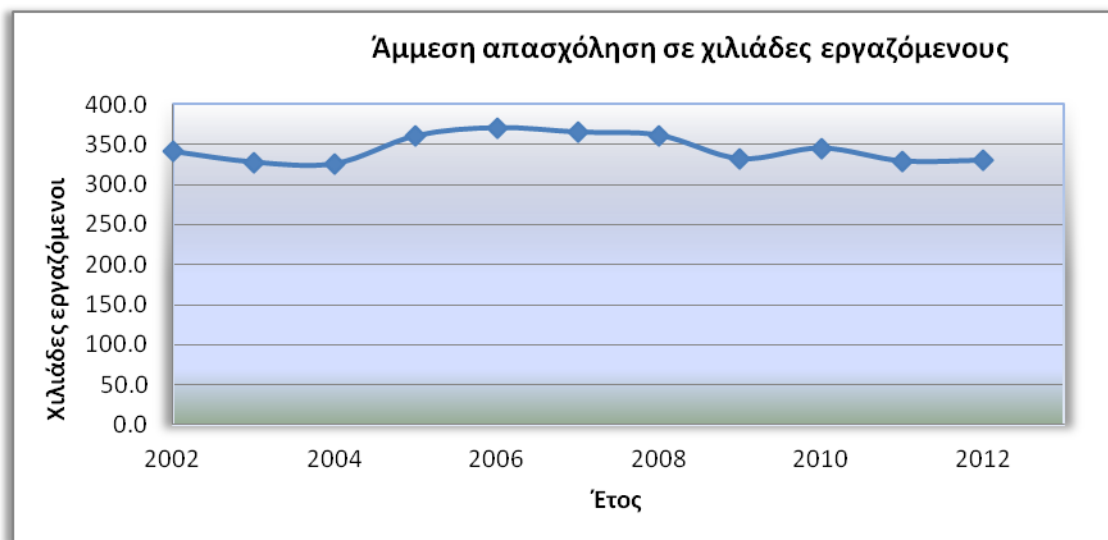
Ένας πολύ σημαντικός κλάδος όπου συμβάλλει ο τουρισμός είναι η απασχόληση. Οι επιπτώσεις του τουρισμού στην απασχόληση είναι κυρίως θετικές. Ο χώρος του τουρισμού επιλέγεται από πολλούς νέους ασχέτως εάν έχουν σπουδάσει τουριστικά καθώς αυτός προσφέρει κοινωνικές σχέσεις και επαγγελματικές με ξένους αλλά πέρα από αυτά και πολύ καλούς όρους εργασιακούς.

Η απασχόληση με τον τουρισμό μπορεί να υφίσταται με 3 τρόπους:

- Άμεση απασχόληση. Η απασχόληση σε επιχειρήσεις του τουριστικού κλάδου
- Έμμεση απασχόληση. Η απασχόληση που στηρίζεται στους κύριους προμηθευτές από την ανάπτυξη του τουρισμού
- Προκαλούμενη επίδραση. Αναφέρεται στην απασχόληση που στηρίζεται στην κατανάλωση

Στο επόμενο διάγραμμα παρουσιάζεται ο αριθμός των άμεσα εργαζόμενων στον τουριστικό κλάδο:

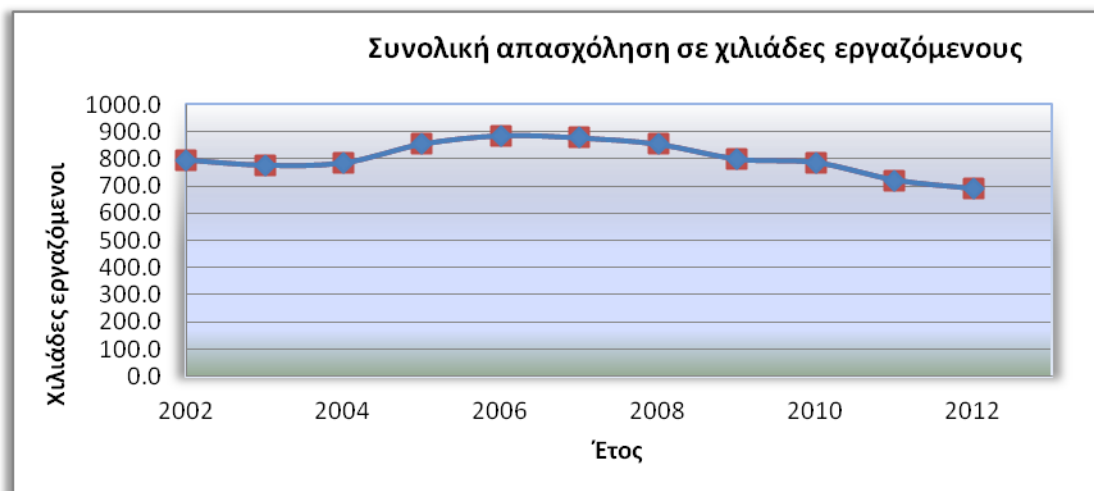
Διάγραμμα 3: Αριθμός άμεσα απασχολούμενων στον τουριστικό κλάδο

Πηγή: IOBE (2013)

Στο επόμενο διάγραμμα παρουσιάζεται η συνολική απασχόληση εργαζομένων στον τουρισμό, αριθμός ο οποίος προκύπτει από το άθροισμα της άμεσης, της έμμεσης και της προκαλούμενης απασχόλησης:

Διάγραμμα 4: Συνολικός αριθμός απασχολούμενων στον τουριστικό κλάδο

Πηγή: IOBE (2013)

Γίνεται και πάλι εμφανές ότι η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει τον κλάδο και τη λειτουργία του. Ωστόσο ο αριθμός των απασχολούμενων παραμένει μεγάλος αν αναλογιστεί κάποιος τα ποσοστά ανεργίας στη χώρα.

5. Ο τουρισμός στην Ικαρία

Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει μια προσπάθεια να αποτυπωθεί η τρέχουσα κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο τουρισμός στο νησί και θα γίνει μια παρουσίαση της εξέλιξής του τα τελευταία χρόνια. Σκοπός είναι να ερευνηθεί αν ο τουρισμός αναπτύσσεται στο νησί της Ικαρίας ή αν παρουσιάζει σημάδια ύφεσης. Μέσα από τα συμπεράσματα αυτά θα μπορούσαμε τελικά να αξιολογήσουμε και τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει το φαινόμενο στην τοπική κοινωνία τόσο οικονομικά όσο και σε άλλες πτυχές της ζωής του ντόπιου πληθυσμού.

5.1 Χαρακτηριστικά του τουριστικού προϊόντος

Στο παρόν κεφάλαιο αποτυπώνονται απόψεις που πηγάζουν από την εμπειρία του συγγραφέα ως μόνιμου κάτοικου του νησιού.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται ένας έντονος ενθουσιασμός μεταξύ των υποψήφιων επισκεπτών του νησιού. Αιτία είναι η μεγάλη διαφήμιση του τόπου τόσο μέσα από εκπομπές όσο και από την αρθρογραφία. Κύρια στοιχεία όλων αυτών η ιδιοσυγκρασία των κατοίκων, οι οποίοι έχουν τη φήμη των ανθρώπων με το λιγότερο στρες. Βέβαια πολλά από αυτά που ακούγονται για τον τρόπο ζωής στο νησί μπορεί να αγγίζουν τα όρια του αστικού μύθου. Για παράδειγμα είναι ευρέως διαδεδομένο ότι τα καταστήματα είναι κλειστά τις πρωινές ώρες ενώ το βράδυ λειτουργούν. Αυτό ίσχυε την περίοδο του μεσαίωνα προς αποφυγή οποιασδήποτε δραστηριότητας θα μπορούσε να μαρτυρήσει την ύπαρξη ζωής στους πειρατές. Στη σύγχρονη εποχή το φαινόμενο έχει εξαλειφθεί, ωστόσο ο μύθος που έχει συνδεθεί με το βιολογικό ρολόι των ντόπιων κάνει τον προορισμό ελκυστικό σε όσους αναζητούν τον εναλλακτικό τρόπο ζωής στις διακοπές τους.

Η εικόνα του νησιού αντανακλά μια ισχυρή, ως προς τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της, τουριστική ταυτότητα που έχει επιβληθεί από τον ντόπιο πληθυσμό και η οποία έχει σαν αποτέλεσμα την αυστηρή διαμόρφωση του αντίστοιχου προφίλ των επισκεπτών. Αποτελεί προορισμό τον οποίο οι επισκέπτες επιλέγουν με βάση εξωσυμβατικά (μη αναμενόμενα) κριτήρια. Λόγω του χαρακτηριστικού της αυτού η Ικαρία έχει διαμορφώσει μια βάση "μόνιμων" επισκεπτών που εκτιμούν τις ιδιαιτερότητές της. Στη συνέχεια αναφέρονται κάποια από τα κύρια χαρακτηριστικά του τουριστικού προϊόντος.

Η έλλειψη στρες χαρακτηρίζει τη ζωή στο νησί και αποτελεί χαρακτηριστικό των κατοίκων. Το γνώρισμα αυτό προσελκύει πολλούς επισκέπτες οι οποίοι αναζητούν την ηρεμία στις διακοπές τους. Το τελευταίο γνώρισμα πολλές φορές λανθασμένα ερμηνεύεται από πολλούς ως οκνηρία. Οι εργασίες των ντόπιων είναι χειρονακτικές κατά κανόνα και είναι πολύ δύσκολες. Το ότι το πέρας μιας εργασίας δεν καθορίζεται τόσο από το χρόνο παράδοσής της (όπως συνηθίζεται στα αστικά κέντρα) δεν σημαίνει ότι η εργασία δεν ολοκληρώνεται έγκαιρα και άρτια. Ωστόσο, το τελευταίο στοιχείο προσελκύει αρκετούς επισκέπτες.

Ακόμα ένα γνώρισμα των κατοίκων της Ικαρίας το οποίο έχει προβληθεί έντονα από τον τύπο αλλά και πολλές τηλεοπτικές εκπομπές αποτελεί η μακροζωία. Αναζητώντας κάποιος τη λέξη "μακροζωία" στο διαδίκτυο θα βρεί πολυάριθμες μελέτες, ντοκυμαντέρ, εκπομπές και αναλύσεις γύρω από τον τρόπο ζωής, διατροφής και λοιπών παραγόντων που συμβάλλουν στο να βρίσκεται το νησί στη λίστα με τους

μακροβιώτερους ανθρώπους στον κόσμο. Δεν είναι λίγοι οι επισκέπτες λοιπόν που θέλουν να γνωρίσουν το φαινόμενο από κοντά.

Άλλα χαρακτηριστικά που κάνουν ελκυστικό το νησί προς τους επισκέπτες και προβάλλονται ακόμα και ως μονοθεματικά σε πλήθος αναφορών (τηλεοπτικών, αρθρογραφίας) είναι η ντόπια γαστρονομία, η έντονη κοινωνική ζωή των Ικαριωτών, τα πανηγύρια (που αποτελούν και σημαντικό παράγοντα κέρδους για την τοπική κοινωνία) και η ιστορία του νησιού.

Το φυσικό περιβάλλον του νησιού προβάλλεται επίσης πολύ έντονα. Δεν υπάρχει σχεδόν καμία αναφορά στο τουριστικό προϊόν η οποία να μην αναδुकνείει τη φυσική ομορφιά του τόπου.

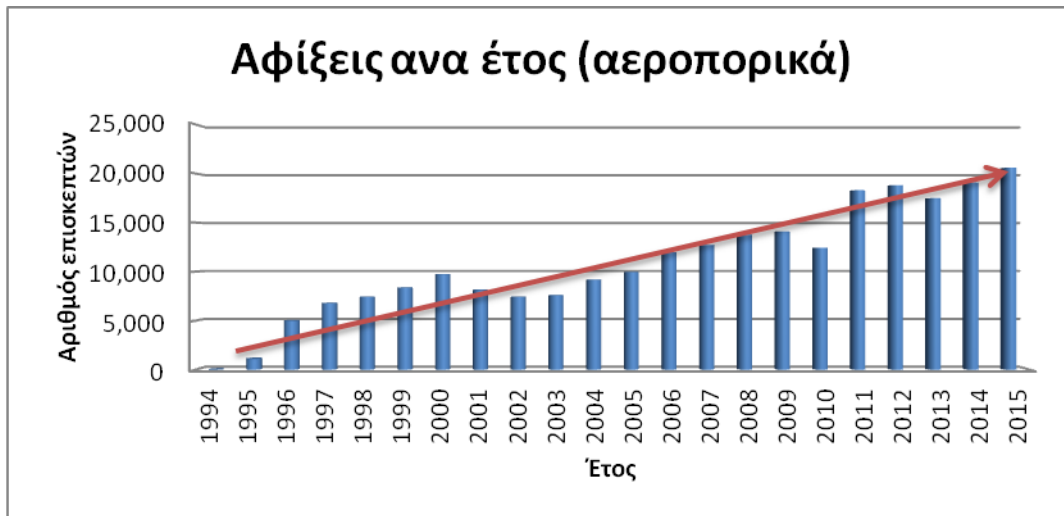
Όλα τα παραπάνω τα τελευταία χρόνια έχουν προβληθεί έντονα με πρωτοβουλία των τοπικών φορέων και συλλόγων. Τα προαναφερθέντα γνωρίσματα δημιουργούν όλα μαζί ένα προφίλ του νησιού εναλλακτικό, προκαλούν συμπάθεια προς τον επισκέπτη και ενθουσιασμό. Η Ικαρία λοιπόν έγινε ένα προϊόν που μπορεί να αποφέρει έσοδα σε τηλεοπτικές εκπομπές, σε διαφημίσεις και στον τύπο. Το τελευταίο ενίσχυσε ακόμα περισσότερο την προβολή του τόπου.

Στη συνέχεια θα ερευνηθεί κατά πόσο τα παραπάνω συνέβαλλαν θετικά στην αύξηση της ροής των επισκεπτών.

5.2 Η εξέλιξη του τουρισμού στην Ικαρία

Σε αυτό το σημείο, γίνεται μια προσπάθεια να αποτυπωθεί με αριθμούς και να αποδειχθεί, η αύξηση των τουριστικών ροών στο νησί της Ικαρίας τα τελευταία χρόνια. Για παράδειγμα, το παρακάτω διάγραμμα παρουσιάζει την προσέλευση επισκεπτών στην Ικαρία τα τελευταία χρόνια, οι οποίοι χρησιμοποίησαν ως μέσο μεταφοράς το αεροπλάνο:

Διάγραμμα 5. Αριθμός αφίξεων επιβατών στον αερολιμένα Ικαρίας

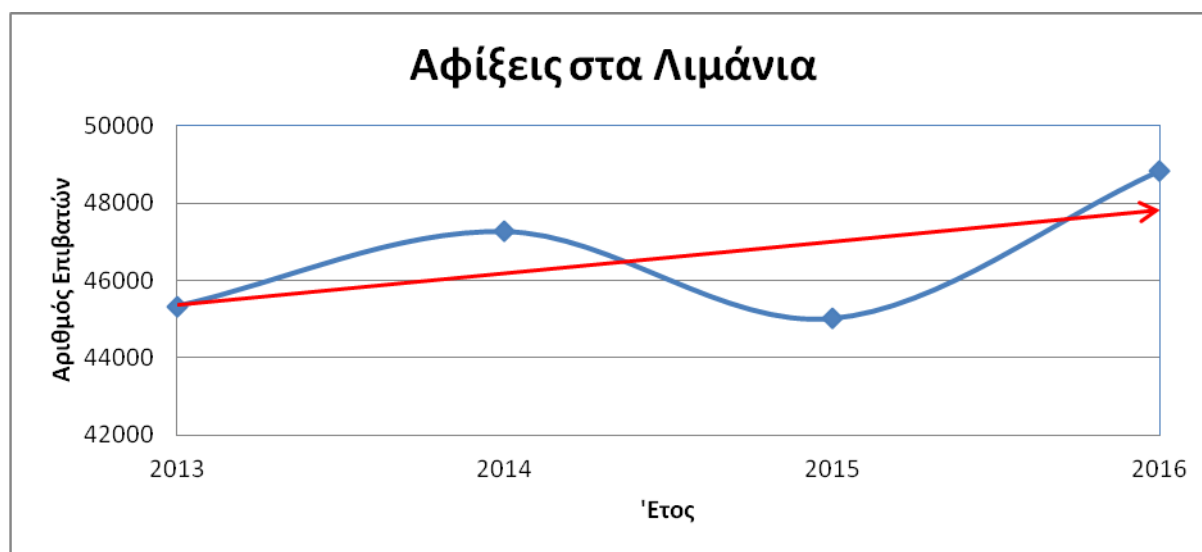

Πηγή: <http://www.ypa.gr> (2017)

Η κόκκινη γραμμή δείχνει με σαφήνεια την **αυξητική** τάση που έχει η προσέλευση των επισκεπτών από το 1994 και έπειτα. Σημειώνεται εδώ πως κατά τα έτη 2001 έως 2005 η μείωση της προσέλευσης με το συγκεκριμένο μέσω οφείλεται σε προβλήματα που είχαν προκύψει με τις αεροπορικές εταιρείες, καθώς κατά καιρούς δεν προσέγγιζε το αεροδρόμιο αεροπλάνο είτε η αεροπορικές εταιρίες που είχαν αναλάβει το δρομολόγιο δεν είχαν κερδίσει την εμπιστοσύνη των επιβατών με τις παρεχόμενες υπηρεσίες (αναφορά στο παράδειγμα της βουλγαρικής εταιρείας που η Ολυμπιακή είχε ενοικιάσει τα αεροσκάφη και τα πληρώματα προκειμένου να επανδρώσει τα δρομολόγια. Είναι γεγονός ότι το συγκεκριμένο εγχείρημα δεν έγινε ποτέ αποδεκτό από τους ντόπιους λόγω του χαμηλού επιπέδου παρεχόμενων υπηρεσιών). Γίνεται σαφές ότι η αύξηση των τουριστικών ροών από το 1995 μέχρι το 2005 έχει γίνει σχεδόν 9 φορές μεγαλύτερη, ενώ από το 2005 έως το 2015 έχει υπερδιπλασιαστεί. Άξιο αναφοράς είναι επίσης ότι ακόμα και μετά το 2008 που η οικονομική κρίση ξέσπασε, η προσέλευση δεν μειώθηκε, παρουσιάζει μια σταθερή και ελαφρώς αυξητική τάση.

Στο επόμενο γράφημα παρουσιάζεται η διακύμανση των τουριστικών ροών μέσω της ακτοπλοΐας:

Διάγραμμα 6. Αριθμός αφίξεων επιβατών στα λιμάνια της Ικαρίας

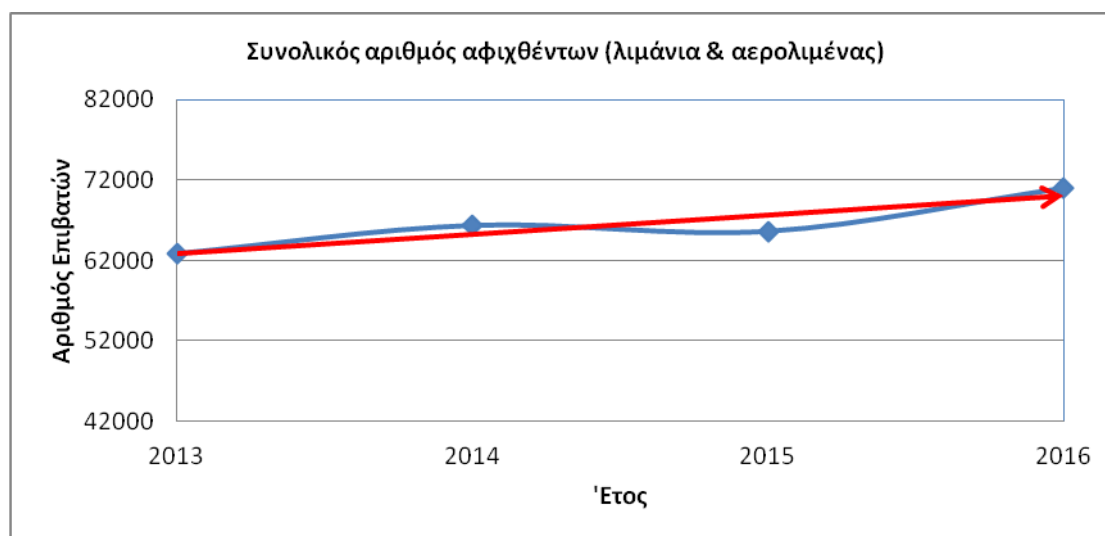

Πηγή: visitikaria.com (2016)

Όπως και στο διάγραμμα 5, έτσι και στο διάγραμμα 6 αποτυπώνεται με σαφήνεια η αυξητική τάση επισκεπτών στο νησί. Στο διάγραμμα 6 παρουσιάζονται οι αφίξεις στα λιμάνια του Ευδήλου και του Αγίου Κυρήκου. Στις αφίξεις αυτές, από θαλάσσης, δεν συμπεριλαμβάνονται οι αφίξεις επισκεπτών με κρουαζιερόπλοια καθώς και ιδιωτικά σκάφη αναψυχής. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως από το 2016 είναι διαθέσιμη προς τους επισκέπτες η νέα μαρίνα στον Άγιο Κύρηκο η οποία μπορεί να φιλοξενήσει μέχρι 74 σκάφη. Η επισκεψιμότητα σκαφών στη μαρίνα Αγίου Κυρήκου είναι ιδιαίτερα αυξημένη, παρουσιάζοντας κίνηση από τους ανοιξιάτικους κιόλας μήνες του χρόνου.

Στο επόμενο γράφημα συνοψίζονται τα όσα αναφέρθηκαν στα διαγράμματα 5 και 6 σε ένα συγκεντρωτικό ώστε να αποτυπωθεί το γεγονός της αυξημένης τουριστικής ροής καλύτερα για τον αναγνώστη:

Διάγραμμα 7. Αριθμός αφίξεων επιβατών στην Ικαρία συνολικά

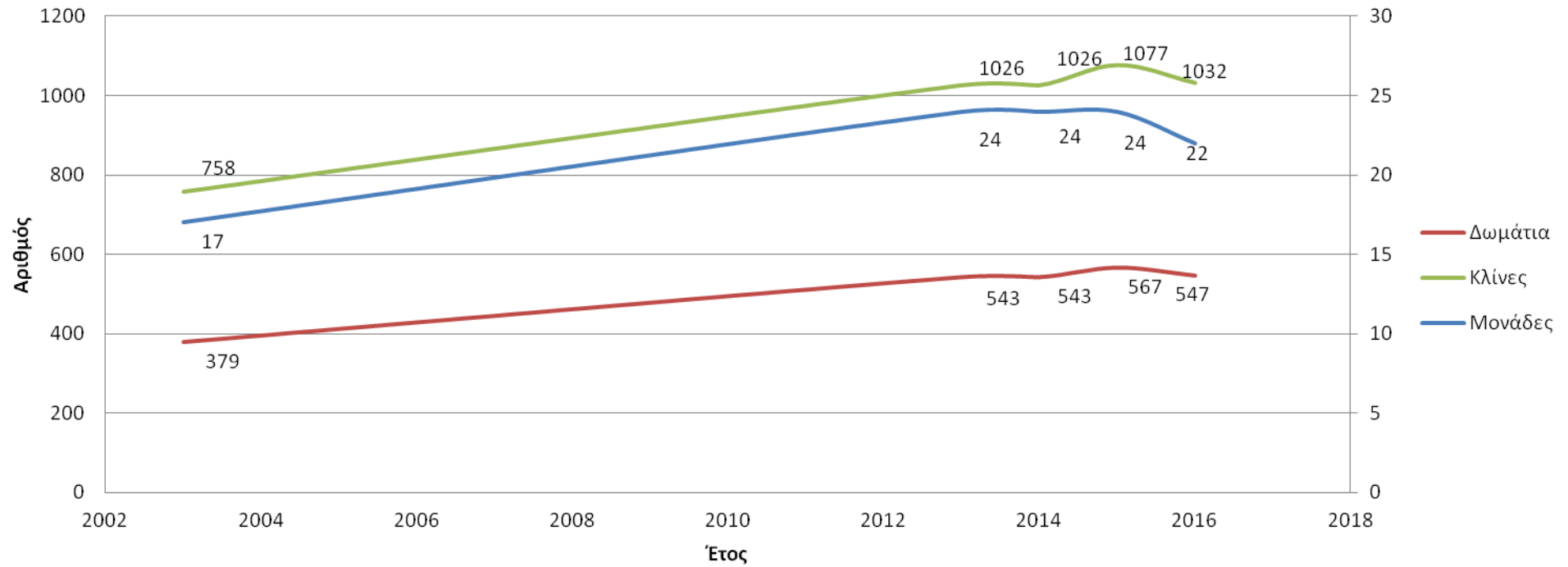

Πηγή: www.ypa.gr (2017), www.visitikaria.gr (2016)

Η αυξημένη ροή τουριστών είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση των καταλυμάτων στο νησί της Ικαρίας. Αξίζει να σημειωθεί η σημαντικότητα της αύξησης των καταλυμάτων, μιας και η Ικαρία προσελκύει μεγάλο αριθμό κατασκηνωτών από την άνοιξη και μετά. Αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε τον πραγματικά αυξημένο αριθμό επισκεπτών αλλά και κάτι ακόμα πιο σημαντικό. Την περίοδο παραμονής του επισκέπτη. Μπορεί να βγεί αυτό το συμπέρασμα, διότι ο μόνος τρόπος για να αυξηθούν οι κλίνες σε ένα νησί που το μεγάλο ποσοστό επισκεπτών κατασκηνώνει (άρα δεν νοικιάζει δωμάτιο) είναι οι επισκέπτες να παραμένουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Παρουσιάζεται στο επόμενο διάγραμμα η διακύμανση των ξενοδοχειακών μονάδων, των ενοικιαζόμενων δωματίων και των κλινών. Για την καλύτερη κατανόηση από τον αναγνώστη τα στοιχεία παρουσιάζονται σε ένα κοινό διάγραμμα ώστε να είναι εμφανής ο συσχετισμός μεταξύ τους:

Διάγραμμα 8. Αριθμός Ξενοδοχειακών μονάδων, δωματίων και κλινών

Αριθμός Ξενοδοχειακών Μονάδων, Δωματίων, Κλινών

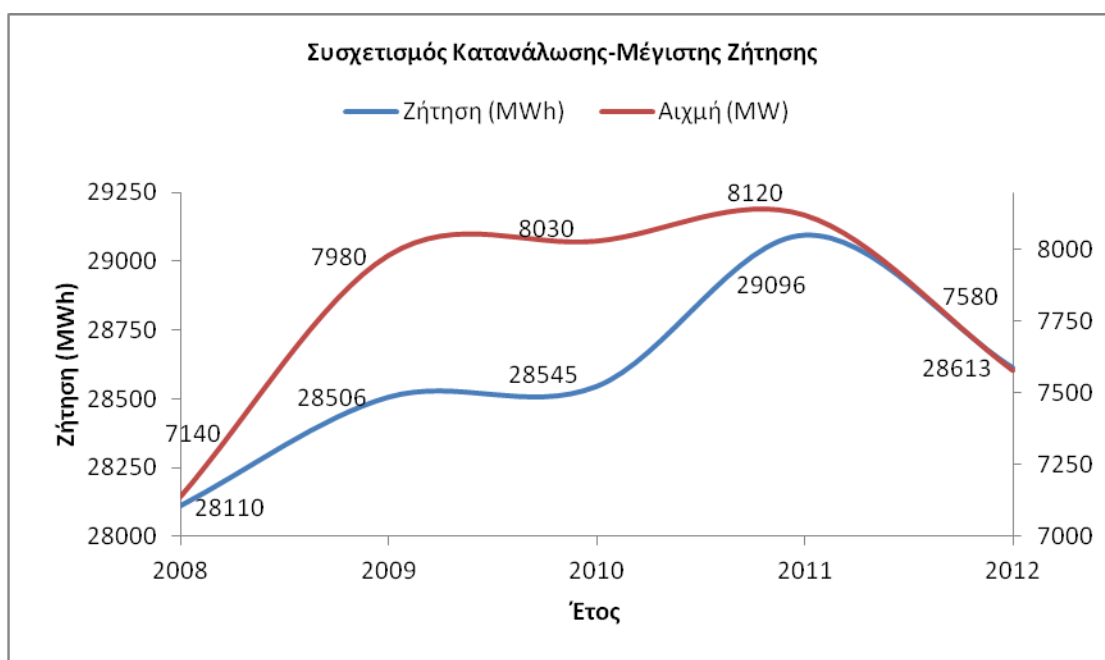

Πηγή: www.grhotels.gr (2017)

Φαίνεται από το διάγραμμα 8 και τα στοιχεία που δημοσιεύονται από το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος ότι υπάρχει μια σταθερά αυξητική τάση στη δυναμική ικανότητα της Ικαρίας να φιλοξενήσει τον αυξανόμενο αριθμό επισκεπτών. Ωστόσο μετά το 2015 παρουσιάζεται μια ύφεση η οποία θα μπορούσε να αποδοθεί στον κορεσμό. Τόσο η γεωγραφική ταυτότητα της Ικαρίας όσο και η μικρή τουριστική περίδος, δεν ευνοούν την αύξηση των καταλυμάτων με πιο γοργούς ρυθμούς.

Ένα ακόμα διάγραμμα παρατίθεται ώστε να βοηθήσει να γίνει πιο σαφής η αύξηση των επισκεπτών και πως η τελευταία μπορεί να επηρεάσει άλλους παράγοντες. Όπως για παράδειγμα τη δόμηση (όπως αυτή περιγράφηκε στο διάγραμμα 8) και την κατανάλωση ενέργειας. Αρχικά παρουσιάζεται το διάγραμμα 9 και ακολουθεί ο σχολιασμός:

Διάγραμμα 9. Συσχετισμός ετήσιας κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας και μέγιστης ζήτησης

Πηγή: Ε.Μ. Μιχοπούλου (2013)

Αρχικά να αναφερθεί ότι τα στοιχεία που μπόρεσαν να συγκεντρωθούν για το γράφημα αυτό αφορούσαν μόνο μέχρι το έτος 2012. Δεν ενδιαφέρει στην παρούσα εργασία να παρουσιαστούν περισσότερα στοιχεία, όσο ενδιαφέρει να αναδειχθεί πως η ζήτηση ενέργειας αυξάνεται συνεχώς. Γεγονός το οποίο σχετίζεται άμεσα με την αύξηση των επισκεπτών. Στο γράφημα παρουσιάζεται η συνολική ετήσια

κατανάλωση ενέργειας στην Ικαρία και ο συσχετισμός με την ζήτηση αιχμής. Η ζήτηση αιχμής σε όλα τα νησιά παρουσιάζεται τους καλοκαιρινούς μήνες.

Όπως έγινε σαφές τα τελευταία χρόνια η αύξηση των επισκεπτών είναι σταθερή. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να ακολουθήσει αύξηση των υποδομών φιλοξενίας. Η αύξηση των υποδομών με τη σειρά της σημαίνει άνθηση των οικοδομικών δραστηριοτήτων, προσφορά εργασίας για τους ντόπιους, αύξηση των εποχιακών θέσεων εργασίας καθώς και κίνητρο για τους νέους να παραμείνουν στον τόπο τους αλλά και να επιστρέψουν σε αυτόν όσοι έχουν φύγει. Με μεγαλύτερη λεπτομέρεια οι επιπτώσεις της αύξησης των επισκεπτών θα συζητηθούν στο επόμενο κεφάλαιο.

6. Οι επιπτώσεις του Τουρισμού στην Ικαρία

Όπως αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο ο τουρισμός τα τελευταία χρόνια στην Ικαρία αυξάνεται. Αυτό το γεγονός επηρεάζει την τοπική κοινωνία με διάφορους τρόπους. Αυτό είναι το αντικείμενο που θα εξεταστεί στο κεφάλαιο αυτό. Θα γίνει μια προσπάθεια να αναλυθεί πώς η τουριστική ροή επηρεάζει την Ικαρία σε οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο.

6.1 Οικονομικές επιπτώσεις

6.1.1 Θετικές οικονομικές επιπτώσεις

Η Ικαρία από τα περασμένα χρόνια ήταν ανέκαθεν μια περιοχή που η κύρια απασχόληση των κατοίκων της ήταν η γεωργία, η αλιεία και η κτηνοτροφία. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα η Ικαρία να είναι μια αυτάρκης οικονομία που μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες των κατοίκων εξ ολοκλήρου. Παράλληλα οι οικοδομικές εργασίες ήταν πάντοτε μια από τις κύριες δραστηριότητες των κατοίκων. Το γεγονός ότι τον τελευταίο αιώνα πολλοί κάτοικοι ασχολήθηκαν με το ναυτικό επάγγελμα απέφερε σημαντικά οφέλη σε χρήματα. Όλα τα παραπάνω δεν έδωσαν κανένα κίνητρο στους Ικαριώτες να ασχοληθούν με την τουριστική δραστηριότητα γιατί πολύ απλά δεν χρειαζόταν. Η φυσική ομορφιά του νησιού όμως, σε συνδυασμό με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των κατοίκων της Ικαρίας και το ανεπτυγμένο αίσθημα φιλοξενίας, έκαναν το νησί δημοφιλή προορισμό. Έγινε αντιληπτό λοιπόν ότι μπορούν να αποκομίσουν πολύπλευρα οφέλη οι κάτοικοι.

Έτσι λοιπόν η οικοδομικές δραστηριότητες γνωρίζουν μεγάλη άνθηση, ακόμα και σε περίοδο κρίσης. Οι ξενοδοχειακές μονάδες και τα δωμάτια που κατασκευάστηκαν αποτέλεσαν ανάσα για τους κατοίκους που ασχολούνται με τις κατασκευές.

Οικοδόμοι, τεχνίτες, μηχανικοί, πωλητές δομικών υλικών κτλ. Ευνοήθηκαν άπαντες οικονομικά. Όλες αυτές οι υποδομές συντηρούνται όλο σχεδόν το χρόνο με αποτέλεσμα να υπάρχει οικονομική δραστηριότητα, έστω και μικρής κλίμακας, το χειμώνα.

Επιπλέον, πολλοί ντόπιοι αποκομίζουν ένα επιπρόσθετο εισόδημα από την εποχιακή εργασία. Πολλοί νέοι παραμένουν στο νησί με κίνητρο την ενασχόληση με την τουριστική δραστηριότητα.

Η αύξηση του τουρισμού ευνόησε την λειτουργία λοιπών χώρων εστίασης, όπως εστιατόρια, ποτοπωλεία, καφενεία, σούπερ μάρκετ κτλ.

Το όνομα της Ικαρίας αποτελεί πλέον διαφημιστικό πλεονέκτημα. Διάφορα προϊόντα με έδρα το νησί και σήμα κατατεθέν την Ικαρία αυξάνουν τις πωλήσεις τους λόγω της αναγνωρισιμότητας του ονόματος (Ούζο "Δολύχι", μύρα "Ικαριώτισσα", αναψυκτικά "Ικαριώτικη").

Τέλος σημαντικότερη πηγή εσόδων για το νησί αποτελούν τα πανηγύρια καθώς οι κτηνοτρόφοι και οινοπαραγωγοί έχουν τη δυνατότητα να πουλήσουν μεγάλο μέρος των προϊόντων τους.

Είναι παραπάνω από σαφές λοιπόν ότι ο τουρισμός αποφέρει πολύ μεγάλα κέρδη από οικονομικής άποψης στον τόπο.

6.1.2 Αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις

Οι αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις, αν και λίγες, είναι άξιες αναφοράς. Παρόλο που ο αριθμός των νέων που παραμένουν στο νησί για να ασχοληθούν με τον τουρισμό αυξάνει, αυτό από μόνο του είναι ένα γεγονός που ευνοεί την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους καλοκαιρινούς μήνες. Το χειμώνα όμως η δραστηριότητα αυτή σχεδόν μηδενίζεται με αποτέλεσμα το ποσοστό των κατοίκων που διαμένουν στο νησί μόνο το μισό χρόνο να αυξάνεται.

Επίσης πολλά από τα παραδοσιακά επαγγέλματα που καθιστούσαν το νησί οικονομικά ανεξάρτητο χάνονται. Η γεωργία και η αλιεία που ήταν οι πυλώνες της Ικαριακής οικονομίας αποδυναμώνονται. Γίνεται αναγκαία λοιπόν η εισαγωγή προϊόντων που θα μπορούσαν να παραχθούν στο νησί με αποτέλεσμα την διαρροή χρημάτων.

6.2 Περιβαλλοντικές επιπτώσεις

6.2.1 Θετικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις

Οι επιπτώσεις από την προσέλευση των τουριστών στο νησί μπορούν να χαρακτηριστούν, συνολικά θετικές, με τις όποιες αρνητικές συνέπειες να οφείλονται σε λάθος πολιτική παρά σε λάθος διαχείριση από τους ντόπιους ή τους επισκέπτες. Η Ικαρία, έχοντας γίνει πόλος έλξης τα τελευταία χρόνια, φιλοξενώντας τους θερινούς μήνες δεκάδες χιλιάδες επισκέπτες, απέκτησε ένα ισχυρό διαπραγματευτικό πλεονέκτημα. Προβλήθηκε λοιπόν και έγινε αντιληπτό από όλους τους εμπλεκόμενους (Δήμο, περιφέρεια, Κράτος, ντόπιους φορείς) ότι είναι αναγκαία η δημιουργία μηχανισμών που θα λειτουργούν ανταποδοτικά ως προς το περιβάλλον.

Το ενεργειακό ήταν το πρώτο μεγάλο θέμα που έπρεπε να λυθεί καθώς το καλοκαίρι η ζήτηση ξεπερνά κατά πολύ την παραγωγή. Έτσι ξεκίνησε η κατασκευή του Υδροηλεκτρικού Ενεργειακού έργου. Το έργο αυτό θα στηρίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στις εναλλακτικές πηγές ενέργειας (αιολική, υδροηλεκτρική), εκπέμποντας ελάχιστους ρύπους και εξασφαλίζοντας ενεργειακή επάρκεια στο νησί κατά την περίοδο της μέγιστης ενεργειακής ζήτησης. Το έργο θα συμβάλει στην μείωση εκπομπής ρύπων, αλλά και τη μείωση κατανάλωσης πετρελαίου από το σταθμό της ΔΕΗ. Πολύ βασικό όμως παράπλευρο όφελος δημιουργείται από την κατασκευή των δυο τεχνητών λιμνοδεξαμενών αποταμίευσης υδάτων. Αφενός στις δυο δεξαμενές θα δημιουργηθούν νέα ξεχωριστά οικοσυστήματα, θα ευδοκιμήσουν φυτά και θα πολλαπλασιαστεί η πανίδα. Επίσης, επειδή τα δυο φράγματα θα γεμίζουν από τα ύδατα της υπερχειλίσης του ήδη υπάρχοντος φράγματος, θα γίνει εξοικονόμηση υδάτινων πόρων.

Ο τουρισμός και τα έσοδα που επήλθαν από αυτόν έδωσαν στις τοπικές κοινωνίες τη δυνατότητα να προχωρήσουν σε έργα υποδομών προς όφελος του περιβάλλοντος. Το κάθε χωριό με τα έσοδα από τα παραδοσιακά πανηγύρια προχωρά σε έργα αντιπλημμυρικά, αποστραγγιστικά, αποχετευτικά και έργα καθαριότητας. Αυτά τα έργα έχουν μεγάλη σημασία καθώς αποτρέπουν, έστω και σε μικρό βαθμό την ερημοποίηση που είναι αποτέλεσμα της απώλειας χωμάτων αποθεμάτων λόγω των πλημμυρών του χειμώνα. Επίσης είναι λίγες, αλλά με ρυθμό αύξησης οι προσπάθειες που γίνονται για δενδροφυτεύσεις. Αρχικό κίνητρο είναι ο εξωραϊσμός των οικισμών όμως κινήσεις σαν αυτή ευνοούν το περιβάλλον.

Τέλος με την αύξηση των επισκεπτών αυξήθηκαν και τα απορρίμματα. Άνοιξε συνεπώς η συζήτηση για το πώς θα πρέπει να γίνει η διαχείρισή τους. Παρόλο που

δεν έχει ακόμα βρεθεί η χρυσή τομή στη διαχείριση των απορριμμάτων, μπορεί να θεωρηθεί μεγάλο όφελος το ότι το πρόβλημα αναγνωρίστηκε και άνοιξε η συζήτηση με όλους τους εμπλεκόμενους φορείς για την αντιμετώπισή του. Σημειώνεται πως μέχρι τώρα λειτουργούν χωματερές άκρως επιβλαβείς για το περιβάλλον.

6.2.2 Αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις

Οι αρνητικές επιπτώσεις όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οφείλονται σε μεγάλο βαθμό σε παραλήψεις και ανεπάρκειες διοικητικών και εκτελεστικών φορέων, παρά σε λάθος αντιμετώπιση των καταστάσεων από τους ντόπιους και τους επισκέπτες. Είναι αλήθεια ότι η κατασκευή του Υβριδικού ενεργειακού έργου, έχει προκαλέσει πολυάριθμες αρνητικές επιπτώσεις οι οποίες οφείλονται στην καθυστέρηση της αποπεράτωσής του. Μεγάλοι όγκοι χωμάτων αποθεμάτων που προέκυψαν από εκσκαφές για τη δημιουργία των δεξαμενών δεν αξιοποιήθηκαν ή δεν αποκαταστάθηκε η θέση τους (βάση περιβαλλοντικής μελέτης) με αποτέλεσμα με τις βροχές του χειμώνα να καταλήγουν στη θάλασσα. Σαν γεγονός αυτό είναι επιβαρυντικό και για το θαλάσσιο περιβάλλον, αλλά συνεισφέρει και στην ερημοποίηση του νησιού. Παρουσιάζεται επίσης αυξημένη απόθεση απορριμμάτων σε περιοχές μεγάλης φυσικής σημασίας, όπως το φαράγγι Χάλαρη το οποίο είναι δημοφιλής προορισμός μη οργανωμένων κατασκηνωτών. Η αποκομιδή των απορριμμάτων από το σημείο επαφίεται στην ευαισθησία του κάθε κατασκηνωτή καθώς ο οργανωμένος καθαρισμός του μέρους είναι αδύνατος λόγω της μορφολογίας του εδάφους. Ο καθαρισμός γίνεται το φθινόπωρο, όταν το επιτρέπουν οι καιρικές συνθήκες με πρωτοβουλία των ντόπιων. Εδώ προκύπτει και η ανάγκη για δημιουργία οργανωμένου κατασκηνωτικού χώρου που θα ελαχιστοποιήσει τέτοια φαινόμενα.

Τέλος αξίζει να αναφερθεί πως κάθε καλοκαίρι ο κίνδυνος για πυρκαγιές μεγαλώνει, ιδιαίτερα από την παρουσία ελεύθερων κατασκηνωτών σε δυσπρόσιτα μέρη. Είναι επιτακτική η ανάγκη για αντιπυρικά έργα αλλά και ενίσχυση των πυροσβεστικών μέσων στο νησί.

Τα παραπάνω θετικά και αρνητικά δεν είναι τα μόνα που επηρεάζουν το νησί, αναφέρονται όμως γιατί είναι άμεσα συνδεδεμένα με την τουριστική δραστηριότητα.

6.3 Κοινωνικές επιπτώσεις

6.3.1 Θετικές κοινωνικές επιπτώσεις

Η Ικαρία πλέον μπορεί να συμπεριληφθεί στους προορισμούς που υποδέχονται μαζικά τουρίστες. Λόγω του εναλλακτικού προφίλ του νησιού και την ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασία των ντόπιων, είναι συγκεκριμένα τα χαρακτηριστικά των επισκεπτών. Η πλειοψηφία των επισκεπτών έρχονται για να βιώσουν την απλότητα, την απουσία των σύγχρονων τεχνολογικών ευκολιών και ένα αναχρονιστικό τρόπο ζωής. Πράγματι οι τοπικές συγκοινωνίες του νησιού δεν είναι ανεπτυγμένες και οι περισσότεροι από τους επισκέπτες δεν παραπονούνται γι αυτό. Φαίνεται να διασκεδάζουν με τον αναχρονιστικό τρόπο μετακίνησης του «ωτοστόπ». Ο παραδοσιακός τρόπος διασκέδασης, δηλαδή τα πανηγύρια, είναι από τους αγαπημένους των επισκεπτών. Όλα αυτά έχουν σαν αποτέλεσμα, παρά την μεγάλη παρείσφρηση τουριστών στο νησί, να μην αλλοιώνεται σημαντικά ο τρόπος ζωής των ντόπιων και να παραμένει η κουλτούρα τους ανεπηρέαστη. Είναι πολύ σημαντικό το γεγονός αυτό, καθώς η συγκεκριμένη θεώρηση των ντόπιων τους επέτρεψε να ζουν αυτοσυντηρούμενοι για αιώνες. Παρά την εμβρική κατάσταση πάντως των τοπικών συγκοινωνιών, έχουν αρχίσει και αυτές να εξυπηρετούν τις ανάγκες επισκεπτών και κατοίκων σε μεγαλύτερο βαθμό (λειτουργία λεωφορείων, θαλάσσια διασύνδεση Αγ. Κυρήκου-Καρκιναγρίου).

Σημαντικό κοινωνικό όφελος προκύπτει και από το άνοιγμα νέων θέσεων εργασίας. Δίνεται η ευκαιρία σε νέους ανθρώπους να μην εγκαταλείψουν το νησί. Έτσι νέες οικογένειες δημιουργούνται ο πληθυσμός σε ορισμένα χωριά δεν μειώνεται και οι κοινωνικές δομές παραμένουν δυνατές.

Οι κάτοικοι επίσης ευνοούνται από τη βελτίωση των υποδομών. Ακόμα και αν δεν ευνοούνται άμεσα οι τοπικοί άρχοντες έχουν πλέον στα χέρια τους ένα σημαντικό διαπραγματευτικό πλεονέκτημα. Το σημαντικότερο έργο υποδομής είναι η παράδοση του οδικού δικτύου Νας-Αμάλου, ενός δρόμου περίπου 25 χιλιομέτρων που μέχρι πριν ένα χρόνο ήταν σχεδόν ακατάλληλος για χρήση. Με την παράδοση του δρόμου αυτού η μετάβαση των κατοίκων απομακρυσμένων χωριών προς σημεία ανεφοδιασμού, παροχής περίθαλψης και υπηρεσιών είναι πλέον ευκολότερη.

Η ανάπτυξη του τουρισμού έχει επιφέρει και ανάπτυξη στο μορφωτικό επίπεδο κυρίως των νέων ανθρώπων καθώς όλο και περισσότεροι πλέον προτιμούν να επενδύσουν στην κατάλληλη εκπαίδευσή τους, ώστε να έχουν μεγαλύτερη επιρροή στον τουρισμό. Αυτό γίνεται είτε φοιτώντας σε κάποια σχολή σχετική με τον

τουρισμό, είτε μαθαίνοντας νέες ξένες γλώσσες, είτε την ορθότερη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Μία από τις σημαντικότερες πολιτισμικές επιπτώσεις είναι η ανακαίνιση-αναστήλωση παλαιών κτισμάτων του νησιού, κυρίως πατρικών οικιών παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Επίσης ο εξωραϊσμός και η ανάδειξη των πλατειών των χωριών, η δημιουργία μουσειακών χώρων σε παλαιά κτίσματα, η κατασκευή βρυσών μνημείων κτλ συμβάλει στην τόνωση του πολιτισμικού αισθήματος των ντόπιων.

6.3.2 Αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις

Παρά το ότι η Ικαρία βρίσκεται στα αρχικά στάδια της τουριστικής της ανάπτυξης, δεν έχουν παρατηρηθεί πράξεις ανομίας που να σχετίζονται με τον τουρισμό. Επίσης, σε αντίθεση με άλλους τουριστικούς προορισμούς, τα έθιμα διατηρούνται καθ' όλη την διάρκεια του χρόνου (π.χ. πανηγύρια, χοροεσπερίδες, αποκριάτικα έθιμα, χοιροσφάγια κλπ.). Ωστόσο, η ιδιοτυπία του νησιού έγκειται στο γεγονός ότι αν και έχει δυνατότητες για τουριστική ανάπτυξη, ένα μικρό μέρος των κατοίκων αυτής (κυρίως μεγαλύτερης ηλικίας) αντιδρά σε αυτήν. Ο λόγος είναι ότι το νησί υπήρξε πάντοτε αυτάρκες οικονομικά αλλά και πολιτισμικά με αποτέλεσμα να μην έχει δοθεί η δέουσα προσοχή στον τουρισμό και ορισμένοι γηραιότεροι να θεωρούν τον τουρισμό απειλή για την διατήρηση της ικαριακής παραδοσιακής ταυτότητας.

Σε κοινωνικό επίπεδο δεν υπάρχουν άλλα μειονεκτήματα. Δεν θα μπορούσε εξάλλου η ανταλλαγή ιδεών, πολιτισμών και η συνύπαρξη πολλών ομάδων με διαφορετικές κουλτούρες να μην έχει αρνητικά παρά μόνο θετικά αποτελέσματα.

7. Συμπεράσματα

Κάνοντας τη σύνοψη, συμπεραίνουμε ότι το νησί της Ικαρίας έχει αποκομίσει περισσότερα οφέλη παρά έχει επιβαρυνθεί. Ο τουρισμός σαν δραστηριότητα ωφέλησε άμεσα την τοπική κοινωνία, μέσω οικονομικών οφελών, όσο και έμμεσα. Έμμεσα η τοπική κοινωνία ευνοήθηκε όταν ο τουρισμός λειτούργησε ως μοχλός πίεσης ώστε να βελτιωθούν υποδομές του νησιού, όπως αναλύθηκε νωρίτερα στην εργασία. Ακόμα και όσον αφορά τις επιπτώσεις στο περιβάλλον, θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι και πάλι το πρόσημο είναι θετικό. Μεγάλα έργα που ευνοούν την βελτίωση του περιβάλλοντος (υδροηλεκτρικό εργοστάσιο, διαχείριση απορριμάτων κτλ) υποκινήθηκαν διότι αναδείχθηκε η ανάγκη να κατασκευαστούν λόγω αύξησης των επισκεπτών. Τέλος όπως προαναφέρθηκε, σε κοινωνικό επίπεδο δεν θα μπορούσε

να υπάρχει αρνητική επίπτωση. Η ανταλλαγή ιδεών εθίμων και πολιτισμών μεταξύ επισκεπτών και ντόπιων μόνο πρόοδο μπορεί να αποφέρει.

Σημειώνεται ότι κατά την κρίση του συγγραφέα οι όποιες αρνητικές επιπτώσεις σε όλα τα επίπεδα οφείλονται σε κακή διαχείριση από την πλευρά κράτους και όχι στην συμπεριφορά ντόπιων και τουριστών. Πιο συγκεκριμένα, καθυστερήσεις στην ολοκλήρωση κάποιων έργων (δρόμοι, υδροηλεκτρικό, διαχείριση απορριμάτων) δημιουργούν πρακτικά προβλήματα που αναδεικνύονται όταν ο πληθυσμός του νησιού πολλαπλασιάζεται.

Τέλος λαμβάνοντας την περίπτωση της Ικαρίας ως παράδειγμα, συμπεραίνει κανείς ότι μπορεί να υπάρξει ανάπτυξη στον τουρισμό χωρίς τα μειονεκτήματα από την ανάπτυξη αυτή να είναι περισσότερα από τα οφέλη. Αυτό μπορεί να γίνει όταν οι ντόπιοι έχουν ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς και ο τουρισμός δεν είναι η κύρια πηγή εσόδων για το νησί.

Βιβλιογραφία

Βαρβαρέσος Σ. (1998). Τουρισμός: έννοιες, μεγέθη, δομές, Εκδόσεις Προπομπός, Αθήνα

Baretje, R. et Deffert, P., (1972). Aspects économiques du tourisme, Berger-Levrault, Paris 1972

Γαλάνη Δ. (2010). Τουριστική και οικονομική ανάπτυξη: Μια εμπειρική έρευνα για την Ελλάδα με την ανάλυση της συνολοκλήρωσης. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE) (2012), Η επίδραση του τουρισμού στην Ελληνική Οικονομία, Αθήνα.

Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (2013). Η απασχόληση στον Τουριστικό τομέα. Ανακτήθηκε την 3 Αυγούστου 2017 από: http://iobe.gr/docs/research/RES_05_E_07012013REP_GR.pdf

Ινστιτούτο Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (2017). Στατιστικά Δελτία. Ανακτήθηκε την 29 Ιουλίου 2017 από: <http://www.insete.gr/el-gr/Dashboard/%CE%A3%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC/%CE%A3%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1>

Κοκκώσης Χ., - Τσάρτας Π. (1999). Ανάπτυξη και περιβάλλον στον τουρισμό. Πάτρα: ΕΑΠ

Hunziker, Walter, Krapf, Kurt (1941). Beiträge zur Fremdenverkehrslehre und Fremdenverkehrsgeschichte. Publikationen des schweizerischen Fremdenverkehrsverbandes. Bern: Fédération Suisse du Tourisme

Κούτουλας Δ. (2001). Ο θεωρητικός προσδιορισμός του τουριστικού προϊόντος ως βασική προϋπόθεση του τουριστικού marketing. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Μιχοπούλου Ε.Μ. (2013). Μελέτη του ΣΗΕ της Ικαρίας και του προς ανέγερση Υβριδικού Σταθμού της Ικαρίας, ανάπτυξη του νομοθετικού πλαισίου ένταξης του σταθμού στο νησί. Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο

Mathieson, A., Wall, G., (1982). Tourism: economic, physical and social impacts, Longman, London.

Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος (2017). Ξενοδοχειακό Δυναμικό Ελλάδος ανά Περιφέρεια-Νομό-Νησί. Ανακτήθηκε την 17 Ιουλίου 2017 από: http://www.grhotels.gr/GR/BussinessInfo/Pages/studies.aspx?f=1&p=0&CAMLFilter=%3CEq%3E%3CFieldRef+Name%3D%27_x039a_x03b1_x03c4_x03b7_x03b3_x03bf_x03c1_x03af_x03b1_%27+LookupId%3D%27TRUE%27%2F%3E%3

CValue+Type%3D%27Lookup%27%3E41%3C%2FValue%3E%3C%2FEq%3E&fid=41

Πατσουράτης Β.Α. (2002), Η Ανταγωνιστικότητα του Ελληνικού Τουριστικού Τομέα, Αθήνα: Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ), Μελέτες: 12.

Ραφαήλ Μ. (2001). Θέματα τουριστικής πολιτικής. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σακούλα.
Στατήρη Η. (2011). Διερεύνηση των επιπτώσεων του τουρισμού σε μια χώρα υποδοχής επί επιλεγμένων προϊόντων που συνθέτουν την τουριστική κατανάλωση. Σχέση εγχώριας παραγωγής και εισαγωγών. Πανεπιστήμιο Πατρών.

Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (2017). Βασικά μεγέθη του Ελληνικού Τουρισμού. Ανακτήθηκε την 8 Αυγούστου από: <http://sete.gr/el/stratigiki-gia-ton-tourismo/vasika-megethi-tou-ellinikoy-tourismoy/>

Smith V.L. (1992), "Boracay, Philippines: A case study in "Alternative Tourism", Eadington W.R., University of Pennsylvania Press

Τσάρτας Π. (1996). Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον Τουρισμό. Αθήνα: Εξάντας

Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας (2017). ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΑΕΡΟΛΙΜΕΝΑΣ ΙΚΑΡΙΑΣ "ΙΚΑΡΟΣ" (ΚΑΙΡ). Ανακτήθηκε την 12 Ιουνίου 2017 από: <http://www.yra.gr/our-airports/kratikos-aerolimenas-ikarias-ikaros-kair>

United Nations World Tourism Organization (UNWTO) (2016). Tourism Highlights. Ανακτήθηκε την 10 Ιουνίου 2017 από: http://www.dadosefatos.turismo.gov.br/images/pdf/estatisticas_indicadores/UNTWO_Tourism_Highlights_2016_Edition.pdf

VisitIkaria.gr (2016). Στατιστικά επιβατικής κίνησης. Ανακτήθηκε την 20 Ιουλίου 2017 από: <https://www.visitikaria.gr/gr/%CF%87%CF%81%CE%AE%CF%83%CE%B9%CE%BC%CE%B1/%CE%BD%CE%AD%CE%B1/%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%>